

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Ústav dějin křesťanského umění

Dějiny evropské kultury

Andrea Zborníková

**Dvě knihy vzpomínek Naděždy Mandelštamové –
literární paměti na pozadí jedné doby**

bakalářská práce

Vedoucí práce: PaedDr. Helena Kupcová

3. ročník

2016

Prohlášení

”Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.“

Místo a datum

Podpis

Bibliografická citace

ZBORNÍKOVÁ, Andrea. *Dvě knihy vzpomínek Naděždy Mandelštamové - literární paměti na pozadí jedné doby*. Praha, 2016. 54 s. Bakalářská práce (Bc) Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta. Vedoucí bakalářské práce: PaedDr. Helena Kupcová.

Anotace

Tato práce se snaží nejprve shrnout a ujasnit literární žánr pamětí, následně vykládá obsah a formu konkrétní knihy, sleduje osobní rovinu autorky Naděždy Mandelštamové, manželky ruského básníka první poloviny 20. století Osipa Mandelštama a zmiňuje významné osobnosti s nimi spjaté. Práce se dále zabývá přímo životem manželů Mandelštamových a také poukazuje na kontext složité doby, v níž žili, ale také doby, ve které toto vzpomínkové dílo vznikalo.

Klíčová slova

Ruská literatura, memoárová literatura, akmeisté, politická historie, historická paměť

Abstract

This paper seeks first to summarize and clarify the literary genre of memory, then interprets the content and form of a specific book, monitors the personal aspect of the artist Nadezhda Mandelstam, wife of Russian poet of the early 20th century, Osip Mandelstam and mentions prominent figures associated with them. The thesis also deals with the Mandelstams' life and also highlights the context of the difficult times in which they lived, but also the time in which this commemorative work was produced.

Keywords

Russian literature, memoir literature, acmeist poetry, Russian history, Collective memory

Počet znaků (včetně mezer): 100 860

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucí své bakalářské práce PeadDr. Heleně Kupcové za odborné vedení, užitečné rady, revizi a ochotnou a pomocnou ruku při zpracování, bez které by tato práce těžko vznikala.

Obsah

Úvod.....	6
1. Memoárová literatura.....	8
1.1. Memoárová specifika.....	8
1.2. Umístění memoárů na poli literatury.....	9
2. Historický a politický kontext.....	12
2.1. V rukou totality.....	12
2.2. Velký teror, systém GULAG.....	14
2.3. Válečná a poválečná léta.....	16
3. Život Naděždy Mandelštamové.....	18
3.1. Kdo byla Naděžda Mandelštamová.....	18
3.2. Život v rukou básníka.....	18
3.3. O způsobu žití.....	20
3.4. Poslání.....	22
4. Osobnosti knih vs. Postavy.....	23
4.1. Osip Mandelštam.....	23
4.2. Anna Achmatovová.....	27
4.3. Literáti (Pasternak, Gumiljov, Erenburg, Cvetajevová).....	29
4.4. Státníci (Bucharin, Ježov).....	31
4.5. Postavy.....	31
5. Rozbor Dvou knih vzpomínek.....	34
5.1. Literární žánr.....	35
5.2. O čem píše aneb určující motivy.....	37
5.3. Srovnání dvou knih.....	45
5.4. Hodnocení.....	46
6. Čtenářské ohlasy.....	47
Závěr.....	49
Abstrakt v českém jazyce.....	51
Abstract in English.....	52
Seznam literatury.....	53

Úvod

Bakalářská práce *Dvě knihy vzpomínek Naděždy Mandelštamové - literární paměti na pozadí jedné doby* se bude zabývat, jak již název napovídá, analýzou konkrétní knihy a pokusí se ji zasadit do pole memoárové literatury jako takové i do historického kontextu. Naděžda Mandelštamová - manželka významného ruského akméistického básníka Osipa Mandelštama zanechala v literatuře pozoruhodné dílo a snad stejně tak kvalitní a cenné jako její manžel.

Téma mé práce spojuje dohromady literaturu s politickými dějinami, což je spojení, které mě zajímalo. Zvolila jsem ruskou literaturu, jelikož k ní mám čtenářsky blízko. Líbí se mi východní prostor a právě první polovina dvacátého století naskýtá mnoho příležitostí k jeho studování. Díky vzpomínkové literatuře, tedy převážně literatuře faktu, se zde nabízí propojování různých vědních oblastí. Cílem práce je tedy hlavně literární rozbor konkrétního díla, nicméně díla, které sice pojednává o životě určitých lidí, ale na velice složitém historickém pozadí, o němž jsem se chtěla dozvědět více.

Nejprve se budu zabývat historickými souvislostmi, které jsou právě pro četbu memoárů důležité. Autorka dokázala dobu svého života velice působivě vylíčit, avšak s postupujícím časem se mohou některé popisované události vzdalovat čtenáři, který se narodil v jiném časoprostoru, proto se pomocí nastudované literatury pokusím shrnout období spojené se životy manželů Mandelštamových a nastínit politické události, jež je provázely a ovlivnily. Říká se, že dějiny se píší samy, avšak bez lidských svědectví by dějiny neexistovaly a zde se pokusím zpracovat svědectví, které pojednává o historii velice osobitým způsobem a mapuje důležité situace krátkého úseku ruských dějin.

Dalším dílem tato práce shrne žánr memoárové literatury jako takové. Popíše nejdůležitější principy a znaky vzpomínkových děl a zasadí je právě na pomezí literatury faktu a krásné literatury.

Následně představím autorku. V jedné kapitole shrnu život Naděždy Mandelštamové, popíšu její společný život s Osipem M., zmíním se o jejich tvorbě i některých přátelích. Vycházet nebudu jen z autorčiných vzpomínek, ale také ze sekundární literatury.

Hlavním předmětem mé práce bude literární rozbor *Dvou knih vzpomínek*, které jsou pozoruhodným dílem vznikajícím a vycházejícím postupně v průběhu druhé poloviny 20. století. V českých knihkupectvích se dokonce objevilo až v devadesátých

letech, ale ihned si získalo sympatie čtenářů i kritiků. Ačkoliv je kniha vydávána jako jedna, skládá se ze dvou částí, jež se od sebe liší nejen časem vydání a sepsání, nýbrž i způsobem vyprávění. Pokusím se rozebrat každou část zvlášť, vzájemně je porovnat a také zhodnotit jako celek. Za cíl si stanovím určit jazykovou, tematickou, žánrovou, autorskou i kompoziční rovinu a poukázat na literární kvalitu knihy.

Nezmíním se pouze o dějinných událostech, ale také vypíšu jednotlivé důležité osoby spojené se životy manželů Mandelštamových i s danou politickou situací. Dílo těchto vzpomínek je se spoustou osob přímo provázané a tak zmíním například celoživotní přítelkyni Annu Achmatovovou, další výraznou ruskou básnířku, Nikolaje Gumiljova, partnera Achmatovové a spoluzakladatele akméistické poezie, nebo státníky, kteří se u zdánlivé moci rychle střídali.

V posledních kapitolách se budu věnovat českému vydání v překladu Ludmily Duškové a čtenářským ohlasům, které by zde neměly být opomenuty a neměly by zapadnout v nevědomí z několika důvodů. Kniha *Dvě knihy vzpomínek* vyhrála anketu Lidových novin o nejlepší knihu roku 1996, v tisku vyšlo několik zajímavých recenzí a oblibu u čtenářů dokazují i některé další texty vycházející v novinách a časopisech v druhé polovině devadesátých let.

1. Memoárová literatura

1. 1. Memoárová specifika

Zdeňka Havránková se v 60. letech zabývala teoretickým zařazením konkrétních vzpomínkových děl vycházejících v Rusku i u nás v letech 50. Totalitní režimy pamětem moc nepřály, proto se memoárům začíná teoreticky dařit při uvolnění v šedesátých letech. V bulletinech Ústavu ruského jazyka a literatury Havránková jakoby polemizuje o zcela novém žánru a snaží se pojmenovat společné znaky, upozorňuje na přehlížení memoárů literární teorií a zasazuje je do specifikace. Ačkoliv se jedná o poměrně stará a přepisovaná pojednání, na kterých se stavěla obsáhlejší a modernější, stále jsou v některých bodech přínosná. Zejména pojmy jako „subjektivní výpovědi i objektivní svědectví“, „dokumentárnost“, „umělecké ztvárnění reality“, využívání detailů k vykreslení obrazů, a popisy skutečných lidí s jejich skutečnými jmény, ale i možnou míru iluzivnosti ztrácející na autentičnosti a naopak nabývající na estetičnosti. To vše jsou znaky a součásti žánru memoárů, které později studovali i jiní, avšak na těchto již Havránkovou popisovaných základech.

V jistých bodech z ní vychází i Vlastimil Válek v knize *K specifčnosti memoárové literatury*. Oba dva hledají počátky tohoto žánru a spatřují je snad už v antických kořenech a označují memoáry jako předchůdce románů, například Havránková už Sokratovy dialogy zařazuje k počátečním memoárům na hranici s žánry jinými¹.

Obecně se memoárová literatura zařazuje k literatuře faktu. Podle Vlastimila Války je memoárový žánr součástí literatury dokumentární a charakterizována bývá jako soubor děl, která shrnují autorovy vzpomínky na minulost, na to, co skutečně prožil, čeho se účastnil nebo co viděl a u čeho byl přítomen jako svědek². Často se setkáváme s popisem zážitků z cest, válek, osobních událostí.

Rozděluje memoáry na dva hlavní typy podle autorova postoje, dají se označit jako subjektivnější a objektivnější. Žánrové zařazení k dokumentární tvorbě nemůže být jednoznačné. Memoáry mají velice blízko k dalším žánrům – zejména k deníkům, historické próze, ale mnohdy i k cestopisům, románům nebo reportážím a tím se také dotýkají publicistiky. Jejich druhy lze jednoduše kombinovat. Společných znaků mají

---

¹ HAVRÁNKOVÁ, Z., Memoárový žánr a jeho místo v literární teorii, *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury* XI., 1967, s. 44

² VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně v Brně, 1984, 160 p. Spisy Univerzity J.E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta, č. 254., s. 11

méně než ostatní žánry, proto je složitější hledat o memoárech informace ve slovnících a příručkách, nicméně společné znaky memoáry mají, jsou to hlavně epický charakter, forma vzpomínek na události, jichž byl autor očitým svědkem, estetičnost reálných faktů, míra subjektivnosti a míra uměleckosti.

Vzpomínková díla jsou autentická a umělecká různou měrou. U některých lze sledovat pouhý zápis faktů, u jiných se setkáváme téměř s beletrií. Zde platí více než kdekoliv jinde, že poměr faktografie a uměleckosti zvolený autorem čtenáři nabízejí na straně jedné přesvědčivost a na straně druhé estetičnost. Nejdůležitější je tedy dokumentární hodnota zpracovaná uměleckým způsobem, kdy je ale obsah důležitější než forma. To vše nabízí velice široké rozpětí pro zpracování vzpomínek – od pouhé dokumentární faktografie po uměleckou beletrii.

Jednou z nejdůležitějších rolí u psaní memoárů je role toho, kdo je píše. Autor je buď očitým svědkem událostí, nebo zapisovatelem pamětí prožitých někým jiným. Zpracovává svědectví o sobě a především o době. Memoárista hledá formy ztvárnění složitěji, jelikož do jisté míry se podřizuje realitě. Kdo píše memoár, rozlišuje podle Válka mezi fakty rozhodujícími, určujícími, podstatnými a vedlejšími nepodstatnými detaily, které nemají pro psaní minulých událostí takový význam, ale jsou důležité pro vykreslení celkové atmosféry. Úlohou autora je kombinace a řazení takových faktů. Zde záleží jak kvalitně, případně básnicky, dokáže autor pojmout své „téma“. Hodnota díla je převážně dána schopnostmi a individualitou pisatele. Ten často využívá svou paměť, zápisky, korespondenci a jiné materiály, které může zařadit do pamětí jako doprovodné materiály či se o nich zmínit v rejstřících.

Na paměti je důležité stále mít, že se jedná o žánr pro svou různorodost danou autorem, časem, místem a tématem jen těžko vázaný do kategorií.

1. 2. Umístění memoárů na poli literatury

Vzpomínková díla je třeba brát jako samostatný žánr, ačkoliv hraniční, jak jsem již zmínila. Zde bych i zdůraznila, co už o memoárech napsala Zdeňka Havránková, jež považuje memoáry za jeden z nejstarších žánrů (například už Caesarovy Zápisky o válce galské), který stál až do nejnovější doby mimo literární teorii a že memoárová teorie nebyla pořádně zpracovaná. Poukazuje na jedné straně na vzájemnou různost a na straně druhé na spojující prvek autentičnosti. Stejně jako ostatní autoři zabývající se teorií memoárů jejich charakter spatřuje v hranici mezi dokumentární a uměleckou složkou.

Nelze na sepsané paměti pohlížet bez znalosti prostoru a času vzniku, jelikož se k nim přímo vztahuje. Spojující pro memoáry je popis konkrétních událostí se subjektivním pohledem autora.

Z dokumentární literatury převzal už několikrát zmiňovanou faktografičnost a autentičnost se sdělováním svědectví. Autor bývá vypravěčem nebo hrdinou. Kompozičně by takové dílo (dokumentární) mělo být řazeno chronologicky. Memoáry vychází z non-fikce a často se může zdát, že se jedná jen o holý popis událostí s cílem informovat o minulosti jako o minulém ukončeném ději. Někdy takové dílo také doprovází dobové materiály jako fotografie, dopisy apod. Podstatný je stále přístup autora a jeho interpretace.

Estetický dojem vyvolávají použité prostředky z literatury krásné. Autor určitým způsobem vyjadřuje sám sebe, znovu prožívá minulý čas a může jej přetvářet zcela v uměleckém duchu. Nemusí platit stoprocentní shoda mezi skutečností prožitou a vypravěčem zprostředkovanou, stále je ale třeba mít na paměti, že se jedná o literaturu non-fikční. Nelze si vymýšlet a pracovat s iluzí a fantazií jako prostředkem, ale jako s vlastností danou pisateli pro řekněme kvalitní ztvárnění a estetické dotvoření lidí, jejich dialogů, doby, prostředí, věcí, které se staly. Autor může také z hlediska stylu a kompozice používané v krásné literatuře činit své dílo uměleckým. Například řazením událostí nikoliv chronologicky v časech po sobě jdoucích, ale nahodile a vkládáním kapitol z jiných dob.

Pro vzpomínková díla je jedním z nejdůležitějších aspektů čas. Válek věnuje ve své knize celou kapitolu času memoárové literatury. Zdůrazňuje hlavní podmínku – minulost. Překrývat se čas dění s časem vyprávění může u deníků či dopisů, avšak autor paměti se věnuje svému tématu s větším či menším odstupem času. Zaznamenané události jsou vždy již uplynulé, děj ukončený. Spisovatel je tím limitován, protože píše v jiném čase, míra omezení se zvětšuje s delším časovým odstupem zaznamenávání. Vliv na dílo má doba mezi prožitými událostmi a jejich zapsáním. Zde je ale třeba zdůraznit ještě čas třetí, a to čas čtenáře. Není zanedbatelný, jelikož o čtenáře jde především a jediný se stále proměňuje s postupným vývojem doby a získáváním nových poznatků o historii, autorech, teorii apod. Časová rovina přijímání není ovlivněna jen literaturou, ale i mimoliterárními skutečnostmi stojícími mimo autora a dobu vzniku³. Jsou tím zasazeni do jiné společenské situace, jež je vystavuje čtenářově kritice. Čas

---

³ VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně v Brně, 1984, 160 p. Spisy Univerzity J.E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta, č. 254., s. 95

může dílo posouvat v kvalitě, jelikož dřívější záznamy mohou nabýt na umělecké hodnotě až v přítomnosti a naopak projevy dříve brány jako hodnotné mohou svou hodnotu ztrácet zastaráváním a stávat se tak pouze dobovými dokumenty. Válek také tvrdí, že kromě odstupů mezi časy dění a vyprávění je důležitá konkrétní společenská a politická situace. Zatímco věk a čas si autor zvolí sám, prostředí, ve kterém žije nikoliv. To naopak ovlivňuje autora. Politické a historické kontexty jsou důležité pro každé dílo, proto jsem se jim věnovala výše.

Teoretické shrnutí si můžeme přečíst také v Encyklopedii literárních žánrů, kde jsou heslu paměti věnovány tři stránky. Pod paměti⁴ autoři souhrnně zařazují vzpomínky, paměti, deníky a autobiografii. Navíc encyklopedie rozděluje paměti podle pojetí na monografické, panoramatické, zbeletrizované a mozaikovitě. Dlouhou historii paměti dokládají autoři uvedením spisovatelů, kteří své paměti napsali - například Casanova, Chateaubriand, Gercen, Twain, Ruskin, Steinová, Erenburg a někteří další.

V českém prostředí je za zakladatele paměti považován měšťan Mikuláš Dačický z Heslova⁵, po něm spousta významných českých spisovatelů zanechala nějaká svá vzpomínková díla (opět jen pro příklad: Kollár, Jirásek, Krásnohorská, Světlá, Machar, Šusta, Fuks...). Českým memoárům jsou nicméně věnované další podrobnější studie, mj. i Válkova. I v této encyklopedii jsou mezi použitou literaturou zmíněni Válek a Havránková, kteří dostatečným způsobem dokázali uchopit problematiku vzpomínkových děl a zasadili se o jejich specifika a zařazení do literární teorie.

Umístím-li dílo Naděždy Mandelštamové do tohoto vymezení memoárového žánru, pak se přikloním k uměleckému dílu více než k faktografii. Svědectví autorky nechybí působivá estetičnost a neztrácí na významu ani s odstupem doby. Samozřejmě se na něj díváme jinýma očima, než jakýma by se dívali současníci, avšak těm nebylo umožněno paměti Mandelštamové číst. *Dvě knihy vzpomínek* jsou hodnotné nejen svými zajímavými, obsáhlými a důležitými fakty, nýbrž také zpracováním a jazykem, čemuž se budu věnovat v následujících kapitolách.

---

⁴ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-x., s. 438

⁵ Tamtéž, s. 438

2. Historický a politický kontext

2. 1. V rukou totality

Popíšu-li jen několika pojmy dobu, ve které Mandelštamovi prožili své dětství, budou to pojmy jako vláda posledních dvou carů, Rusko s problémy, krize a nespokojenost, nepokoje a jejich nehumánní potlačování, sovětský antisemitismus. V obecném povědomí existuje uzavřený pocit, jakoby se antisemitismus týkal především nacistického Německa. To jistě dalo vzniknout hrůzám v největším měřítku a pojmu holokaust, ale zdaleka to nebyl jediný a nejstarší antisemitský činitel. Bezprávi a zvěrstva na Židech jsou v Evropě přítomné dlouhá staletí, ve Východní Evropě snad více, než kde jinde. Andrej Zubov se v ruských moderních dějinách k postoji k Židům na území Ruska několikrát vrací. Popisuje, jak devatenácté století střídalo postoj k židovskému obyvatelstvu podle tehdy vládnoucích carů. Zatímco někteří panovníci se snažili poměry napravovat a obyvatelstvo zrovnoprávňovat, s posledními dvěma cary došlo k opětovným zákazům a trestům. Za Alexandra III., docházelo k útokům a židovské obchody musely být označené štíty pro nedůstojné upozornění a Žid byl jako vlastník patrný na první pohled. Roku 1891, což je rok narození Osipa Mandelštama, nechal car z Moskvy vyhnat všechny židovské obchodníky a řemeslníky. Poslední car Mikuláš II. přišel s novými omezeními⁶. Povinnost žít opět ve vymezených zónách a zákaz vlastnění půdy jsou jen některé příklady. Velkou tragédií se stal Kišiněvský pogrom z roku 1903. Antisemitské nálady davů měly celospolečenský ohlas, ale dnes se má za to, že šlo o vůli vlády. To židovské obyvatele od cara ještě více odtáhlo. I přes diskriminaci se Židů týkala branná povinnost a placení daní, není proto divu, že se někteří z nich stali nositeli revolučních myšlenek⁷. Nutno říci, že po připojení Polska se Rusko stalo zemí s největší židovskou komunitou.

20. 3. 1917 by schválen výnos o rovnoprávnosti ruských národů. I přesto se našlo na 150 norem, které Židé stále porušovali. Vznikaly protivládní spolky, zejména Všeobecný židovský svaz (Bund) jako součást socialistické dělnické strany. Proti nim stáli sionisté, kteří kromě podpory židovskému státu vyjadřovali podporu také socialismu – takzvaní Dělníci Sionu. Existovaly boje mezi nimi vzájemně, někteří se různě štěpili a nacionalizovali. Za občanské války značné části vojáků příslušel židovský původ. Stejně tak politikům, ve vedení bolševiků na víře nezáleželo. Židovský

---

⁶ ZUBOV, Andrej Borisovič (ed.). *Dějiny Ruska 20. století*. Vydání první. Praha: Argo, 2015, 1. díl. ISBN 978-80-257-0921-4., s.122–125

⁷ Tamtéž, s. 249

původ tak měly postavy jako Lev Trockij, Lev Kameněv nebo Grigorij Zinověv. Těžké pogromy se však páchaly stále. Zejména na jihu Ruska. Činiteli nebyli pouze Rudá armáda, ale i různé další ozbrojené síly. Na druhou stranu se našlo obyvatelstvo, které ochotně Židy ukrývalo a zachraňovalo⁸. Alexandr Bunin ve svých denících z ruské revoluce popisuje pogromy a jejich nemorálnost.

Hitlerův postoj k Židům je znám, ale vypovídající o ruské situaci je i jeho výrok z roku 1925 kdy prohlásil, že konec vlády Židů v Rusku bude také koncem Ruska jako státu⁹. Nacističtí okupanti zabíjeli civilní židovské obyvatelstvo na okupovaných územích, jejich práva omezovali už od roku 1933 a od roku 1938 je posílali do koncentračních táborů, nebo rovnou postavili k výkopům do řady a zastřelili. Avšak masové vraždění na Ukrajině a v Pobaltí páchali místní obyvatelé ještě před okupací, jelikož označovali Židy za pomahače sovětského teroru. V roce 1941 proběhla evakuace židovského obyvatelstva, nicméně o holokaustu se minimálně ještě do 60. let mlčelo. Když v roce 1948 Stalin zakázal jidiš, nemohlo být pochyb i o jeho antisemitismu. Manželé Mandelštamovi celý život cítili nezanedbatelnou příslušnost k židovství a jeho starým kořenům. Několikrát se k otázce víry vrací Naděžda Mandelštamová ve vzpomínkách. Represí se jim však mělo dostat za jinak nesmyslné důvody.

Pozdější život prožívali v nejhorším možném prostředí krutosti totality, za nejhorších stalinských čistek, nelogických politických změn, ve světě přidělu potravin, nezasloužených odměn a ještě méně zasloužených trestů. Na druhé straně zažili ještě věk avantgardy a jejího literárního kvasu, přijímání děl a četby světově uznávaných autorů. Kořeny problémů nového společenského zřízení sahaly daleko do minulosti. Vráťím se ale k událostem, které se staly v už relativně stabilizovaném režimu, jež nepopisují jen pamětníci včetně Mandelštamové, ale i odborná světová literatura.

Léta po revoluci v čele s Leninem a jeho spolupracovníky se nesla ve znamení občanské války, ustavování a následné upevňování moci. Už tato léta byla lety krvavými a hrozivými, nicméně strach o život nemusela mít v masovém měřítku celá společnost. Programové vraždění se zatím týkalo především politiků i skutečných odpůrců režimu. Vykonstruované procesy byly dávno zaběhnutou praxí, netýkaly se však ještě zdaleka takového množství osob či celých společenských vrstev. Když v roce

---

⁸ ZUBOV, Andrej Borisovič (ed.). *Dějiny Ruska 20. století*. Vydání první. Praha: Argo, 2015, 1. díl. ISBN 978-80-257-0921-4., s. 586

⁹ Tamtéž

1924 umírá Lenin, už předvídá, jaká hrůza může nastat se Stalinem v čele a prorocky před tím varuje. V tu dobu je ekonomika zničená po válce již mírně zotavena, takže se otevírá prostor pro dlouhodobější plánování. Hovoří se o združstevňování zemědělství a industrializaci země. Stalin přichází s jasným cílem: Dohnat a následně předejít vyspělé kapitalistické státy. Průmysl byl protěžován mnohem více než zemědělství. Všudypřítomný strach z války, způsobený špatnými vztahy s Velkou Británií, občanskou válkou v Číně a situací v Polsku způsoboval děs u většiny občanů.

2. 2. Velký teror, systém GULAG

Na přelomu 20. a 30. let se v Rusku odehrávaly jedny z nejabsurdnějších věcí vůbec. Drastická změna politiky a zemědělství, také označovaná jako „druhá revoluce“ (týká se let 1928-1934), ukazuje nesmyslnost Stalinovy vlády a hrůzy jeho represí. Kolektivizace stále postupovala a rolníci byli násilím přeměňováni na dělníky; tzv. kulaci trpěli po tisících a následně byli likvidováni. Nejhorší systémové a jakoby náhodné likvidace celých skupin lidí se nesly na vlně Stalinovy tvrdé politiky. Zemědělci se snažili chránit protesty a často se uchýlovali raději ke zničení své vlastní úrody nebo usmrcení dobytka, než aby vše nechali kolektivizovat¹⁰. Zavírání odborníků přineslo obsazování jejich míst nezkušenými, ale politicky prověřenými lidmi, kteří nakonec byli trestáni za nekvalitní práci, jež jim byla vnucena a v níž nebyli často ani v nejmenším kvalifikováni.

Vyvíjel se celý systém pracovních táborů, mluvíme o době vzniku gulagů používaných sice už za občanské války, ale doposud ne v takové míře. Počty vězňů rostly po stovkách, nuceni byli k nejhorším možným pracím. V takových podmínkách nalezla smrt spousta umělců. Mezi nimi také Osip Mandelštam po dlouhém, vyčerpávajícím životě ve vyhnanství.

Když vznikala zcela nová potřeba věznit lidi bez větších důvodů, jen jako příslušníky vyšších tříd nebo nepohodlných vrstev obyvatel, ruku v ruce s tím šla také potřeba připravit podmínky pro množství nových vězňů. Rozsáhlá síť nápravných a pracovních táborů má také svou historii. O koncentračních táborech víme už z dob občanské války. S pozdějším procesem kolektivizace a tzv. rozkulačování vznikají nuceně pracovní tábory na začátku 20. let a brzy dochází k jejich reorganizaci. V roce

---

¹⁰ LITERA, Bohuslav. *Druhá revoluce" stalinská transformace Sovětského svazu 1928-1934*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2013. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-567-1., s. 78

1929 pro potřeby komisariátu začíná OGPU s nápravně-pracovními tábory. Chvíli nato (v roce 1930) je hlavně kvůli rozšiřování trestů na více jak tři roky založena hlavní správa táborů, tedy organizace GULAG, kterou projdou miliony lidských životů. Desítky táborů a stovky pracovních kolonií tvoří různorodé osazenstvo. Vedle kriminálních živlů političtí vězni, nyní už i s vrstvami tzv. nepmanů, tedy majiteli menších továren a soukromými obchodníky z 20. let. V roce 1940 se po celém Sovětském svazu rozprostírá 53 táborů, 425 kolonií a 50 zařízení pro nezletilé. 1, 668 milionu vězňů a 400 000 vysídlenců jsou odsouzeni k nejhorsím pracím v nejvíce nehostinných klimatických podmínkách¹¹. Zařízení tohoto typu brzy vystřídala práci Čeky vytvořené k likvidaci protibolševického odporu, ze které se stal trestní orgán stíhající otevřeně i potenciální oponenty moci a kontrolující bez nadsázky vše. Jen do roku 1920 odsoudila více jak 100 000 nepohodlných osob k zastřelení¹². V období velkého ježovského teroru, zejména mezi lety 1936-38, i přes vysoké počty zařízení, kapacity nestačí. Úmrtnost vězňů stoupá pod počty nových trestanců pocházejících z řad strany i aparátu. Nová vlna zatýkání z vlastních řad přichází opět po válce. Ilja Beriia, jenž se ujal moci na krátký okamžik po Stalinově smrti v roce 1953, vyhláší amnestii, která se ovšem týká spíše odsouzců za drobné kriminální činy a nikoliv politických vězňů¹³. Až s Chruščovovým táním od roku 1954 dochází k amnestiím, propouštěním a rehabilitacím milionů lidí. Gulagy jsou zrušeny až v roce 1957. Nezmizí tak zatýkání politických oponentů ani jejich věznění v nelidských podmínkách, alespoň zaniká hromadné trýznění bez řádných důvodů.

Likvidace soukromého zemědělství a označování kulaků za vykořisťovatele docílili bolševici masového stěhování obyvatelstva z vesnic do měst. Úroveň městského života tím poněkud klesala, ale vesničané si v těchto případech často mírně polepšili. Nebylo jednoduché s tak obrovským množstvím nově příchozích dosáhnout dobrých podmínek pro bydlení. Ve městech rychle vznikaly nové obytné oblasti, ale to vše nestačilo. Na periferiích neexistovala ani žádná pořádná infrastruktura. Sice se rozšiřoval počet škol, dopravních cest a prostředků, ale stále se žalostně nestíhalo zabezpečit všechny. Nebylo výjimkou, že nově příchozí obyvatelé museli žít v hrozivých podmínkách.

---

¹¹ LITERA, Bohuslav. *Druhá revoluce" stalinská transformace Sovětského svazu 1928-1934*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2013. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-567-1., s. 92

¹² Tamtéž, s. 93

¹³ Gulag.cz. Historie gulagu. <http://www.gulag.online/articles/historie-gulagu?locale=cs>, vyhledáno 12. 6. 2016

Výsledkem pětiletých byl vznik tisíců nových průmyslových podniků. Preferoval se těžký průmysl a Rusko si v něm navzdory technologickému zaostání vedlo dobře. Kvůli investicím do těžkého průmyslu klesaly také mzdy a vyplácely se opožděně, což často vedlo k nepokojům i stávkám. Stát se snažil potlačovat ngramotnost, jelikož potřeboval technicky vzdělané pracovníky; proto také vzniklo více škol a více žáků je navštěvovalo. Rostl rovněž počet žen v zaměstnání. Během let dvacátých se kulturní oblasti represe nedotýkaly tolik masově, i když tvrdě (př. poprava Nikolaje Gumiljova a dalších ve vykonstruovaném procesu). Až s třicátými lety přišli na řadu umělci jako vrstva vhodná k pronásledování a trestání. Politici se nicméně s některými tvůrci (filmovými, spisovateli, apod.) stýkali, aby měli přehled o myšlenkách a náladách inteligence. Mezi takové příklady politiků patřili i Mandelštamovou několikrát zmiňovaní – Jagoda, Ježov nebo třeba Bucharin. Všichni tři zmínění byli nakonec také odstraněni v procesech samotným Stalinem. S dvacátými lety odzvonilo také avantgardě, která uvolnila místo novému směru – socialistickému realismu definovanému Andrejem Ždanovem v úvahách o umění Maxima Gorkého ve statích o literatuře v letech 1933 a 1934. Znamé jsou také snahy o zničení církve a „předělávání“ věřících jako další vrstvy domněle poukazující na třídní nerovnost a kapitalismus. Ve třicátých letech tedy v rámci nové kulturní revoluce zanikají stávající specifické organizace a vznikají nové, jednotné, státem řízené a zcela podléhající jedinému možnému uměleckému směru – socialistickému realismu. Například Ruská asociace proletářských spisovatelů (RAPP) trvala pouze mezi lety 1928-1932¹⁴.

2. 3. Válečná a poválečná léta

Válečná léta přinesla další hrůzy, doposud nepoznané. Rusko do té doby sice zažívalo hladomor, nemoci, ustavičný strach a zmar, smrt a věznění, ale nikdy ne v tak gigantickém měřítku. Sovětský svaz přišel do roku 1941 o polovinu obyvatelstva a v ohrožení byla veliká část výroby¹⁵. Nastala ona známá éra zaměstnávání žen v těžkém průmyslu, zemědělství, vlastně ve všech oblastech, kde bylo potřeba nahradit muže padlé či bojující ve válce. Ani to nestačilo pro potřeby průmyslu a pro pěstování nutných plodin v zemědělství, hlad byl po celé zemi. Samozřejmě i takové události si žádaly reflexi v kultuře. Spisů o válce existovalo mnoho, často byly plné vlastenectví

---

¹⁴ MCCAULEY, Martin. *Stalin a období stalinismu: [historie, fakta, dokumenty]*. 1. vyd. Brno: CPress, 2012. ISBN 978-80-264-0106-3., s. 163

¹⁵ Tamtéž, s. 77

a hrdinství, opěvovali se válečníci a postavy z ruské historie. Válka také umožnila jisté uvolnění v přístupu k psaní. Oproti letům třicátým se nyní dala v určité míře uplatňovat i satira, např. Michail Zoščenko psal své proslulé satiry, za které se stal poté obětí tažení proti nepolitické literatuře.

Po druhé světové válce, ve čtyřicátých letech se najednou velická část světa (Rusko společně s Čínou) přiklonila k názoru, že je třeba uvést komunismus do praxe. Nakolik se to podařilo, zde soudit nepřísluší, nicméně to opět obrovsky ovlivnilo životy milionů lidí. Vrcholný stalinismus dýchal ze všech stran. Vítězství ve válce posílilo Stalinův kult osobnosti do nebývalých podob. Na řadu přišla opět likvidace některých orgánů, tentokrát válečných, jelikož v nich se dala spatřovat určitá moc. Nervozita Moskvy kvůli síle USA vyústila ve studenou válku. Neustálá potřeba působit nejvíce vyspěle v co možná nejvíce oblastech dohnala Sovětský svaz k novým organizacím, k moci dosadila nové politiky a přinesla další vlnu nesmyslných zákroků. Sovětský svaz měl nyní v Evropě roli mocnosti a do jeho sféry vlivu připadlo spousta nových zemí (Československo, Polsko, Maďarsko,...) Vrcholná Stalinova fáze skončila až jeho smrtí 5. března 1953 a XX. sjezdem KSSS.

S Nikitou Chruščovem, nástupcem Stalina, přišla změna. Změna, již se už miliony lidí nedožily a která nebyla změnou dostatečnou, přesto vedla k dobrému a zásadnímu. Jeho přístupnější zahraniční politika, méně paranoidní stíhání, uvolnění podmínek pro psaní a především kritika kultu osobnosti přinesly tání tuhého režimu a dobu umožňující pamětníkům zaznamenat, co prožili.

Martin McCauley, britský historik zabývající se slavismem a východní Evropou, ve své knize *Stalin a období stalinismu* znovu shrnuje důležitá fakta, ale také tvrdí zajímavou věc: „... *kulturní studia jsou pokusem, jak porozumět běžícímu procesu zdola. Proto je velmi relevantní každý diskurs, rituál a praktiky. Cenné náhledy poskytují deníky a ústní svědectví.*“ a „*Touhy lidí po tom, aby zůstali individui, a nikoliv aby se s nimi nakládalo jako se součástí masy – to vše a mnohem více zaujme čtenáře se zájmem o toto téma.*“¹⁶ S autorovým sdělením více než souhlasím, jelikož tento pohled mě dovedl k mé bakalářské práci.

---

¹⁶ MCCAULEY, Martin. *Stalin a období stalinismu: [historie, fakta, dokumenty]*. 1. vyd. Brno: CPress, 2012. ISBN 978-80-264-0106-3., s. 16

3. Život Naděždy Mandelštamové

3. 1. Kdo byla Naděžda Mandelštamová

Mandelštamová (30. 10. 1899 – 9. 12. 1980) se narodila v Saratově a dostalo se jí dobrého vzdělání. S rodiči procestovala velkou část Evropy (Francii, Německo, Švýcarsko), dokázala se domluvit několika jazyky, vyznala se ve světové literatuře, rozuměla umění, ale studovala také na přírodovědecké fakultě. Žena neuvěřitelných znalostí a dovedností zajisté neznamena jen článek mezi výraznými ruskými literáty, nýbrž sama dokázala svůj tvůrčí spisovatelský talent. Nebyla jen manželkou spisovatele, můžeme za spisovatelku považovat také ji. Profesí byla učitelkou – mohla vyučovat jazyky i matematiku. V útlém věku se scházela s umělci, sama se o umění pokoušela, a už se znala s literáty (například s pozdějším Mandelštamovým přítelem Erenburgem se znala od mládí). Piše, že mladý věk nemá ráda, snad ne kvůli lehkomyšlnosti, kterou si ponechala celý život, ale kvůli vědomí, že žila ve velice složité době. Vzpomíná, jak běhala s partou levicových výtvarníků, kteří milovali Vladimira Majakovského, po městě a malovala¹⁷. Scházeli se v podniku jménem Veteš, kde se také poprvé potkala s Osipem Mandelštamem. Bylo tomu 1. 5. 1919. Vzpomíná na jeho nesmiřitelnost a lehkovážnost, které mu zůstaly do konce života. Osudové setkání poznamenalo celý její život. Sama tvrdí, že ten začíná jejich setkáním. Nežili spolu hned. Po seznámení se ještě na rok a půl odloučili, ale po novém shledání, kdy ji OM vyhledal, se od sebe neoddělili až do doby, kdy si pro Mandelštama přišla eskorta v noci z 1. na 2. května 1938.

Dvě knihy vzpomínek jsou jejím jediným velkým samostatným dílem. Za celý svůj život se však stala autorkou a spoluautorkou několika článků, statí a rozhlasových her. Literární nadání jí nelze upřít. Co jí vlastně ovlivnilo v tvorbě? Válka? Vyhnanství? Přátelství a láska? Snad vše dohromady, jinak by s vidinou napsat svědectví o době a o lidech nebyla natolik úspěšná. Tvořila v epoše státem řízeného socialistického realismu, a tak není divu, že se jí dílo podařilo vydat až v sedmdesátých letech v exilových nakladatelstvích. Jako současníka bychom mohli označit Alexandra Solženicyna se *Souostrovím Gulag*, jelikož vznikalo ve stejných rocích a též vyšlo v sedmdesátých letech v exilu.

---

¹⁷ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 320

3. 2. Život v rukou básníka

Prožila s Mandelštamem proměnu z „bezstarostného elegána“ na „přísného mužského,“ jenž si ji údajně dokázal zkrotit, aniž by si na sebe úplně zvykli. Osip Mandelštam bral svou ženu jako tu mladší, již musí opatrovat, utěšovat a držet zkrátka, aby nedělala hlouposti. Potřeboval ji, protože v něj věřila a cítil se s ní svobodný. Připoutal si ji k sobě, nevzdal se jí a myslel si, že bez ní nemůže žít. Nedokázal oddělit svůj osud od jejího. Jejich vztah byl intenzivní a plný hádek už od počátku. Mandelštam z ní utvářel ženu a manželku, utahoval jí otěže, jelikož byl prý staromódní a věřil na manželství v době, kdy nemělo přílišnou váhu. Těžko se dalo zařadit ji do role ženy, když neměli žádný domov ani stabilitu. Proseděla vedle svého básníka, jenž nechtěl, aby byla vzpurná a samostatná, celý život. Nezabránilo to Mandelštamovým citovým vzplanutím k jiným ženám. Známe je jeho románek s básničkou Marinou Cvetajevovou, který Mandelštamová hodnotí kladně, jelikož život a tvorba se u OM prolínají. Tvrdí, že tento románek utužil mezi ní a manželem pevnější vazby. Jeho druhý cyklus začíná básněmi právě pro ni. Naděжда Mandelštamová se s Cvetajevovou nikdy nespřátelila, možná už proto, že jejich seznámení nebylo vstřícné. Cvetajevová Mandelštamovou dokonale ignorovala a svou pozornost věnovala jen OM. Možná neměla ráda manželky básníků. Snad hrála hry lásky, stejně jako Achmatovová. Dokázaly na sokyně žárlit, což sama Mandelštamová nepoznala. Říká, že v lásce skutečnou bolest nepoznala a ani o ni nestála¹⁸. Další a nejsilnější Mandelštamův románek pak prožívali v roce 1925, kdy bydleli v petrohradské garsonce. Až neuvěřitelný příběh ženy, jež se rozhodla uloupit jí OM, si zasloužil v knize celou kapitolu. Strašlivě prázdné pohledy, co si s Mandelštamem vyměňovaly, ji tížily až do smrti. Snad ještě více, než fakt, že jí nějaká žena (dokonce s pomocí své matky) kradla OM přímo před nosem. V momentě, kdy se Mandelštamová rozhodla odejít, ukončil svůj druhý vztah a odvezl manželku z Petrohradu se slovy, že zůstane s ním. Svěřil se jí i se svým klukovským plánem – postřelit se do břicha, kdyby od něho chtěla skutečně odejít¹⁹. Tenkrát zjistila, že láska není hra nebo radost, ale celoživotní tragédie.

Mandelštamová sama žila po básníkově smrti jakoby sama mrtvá a radost jí činila pouze jeho poezie. Byli spolu natolik nerozluční, než aby jakkoliv hledala sama sebe. Utvořil si z ní součást vlastní existence a ona mu obětovala život, patřila mu. Snad také

---

¹⁸ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 604–605

¹⁹ Tamtéž, s. 468

proto, že byla jedinou Židovkou v jeho životě a on ji bral jako spojení se svým osobním židovstvím. Osudovost jejich spojení nezabránila Mandelštamovi, aby občas vzplanul pro jinou ženu, ale nakonec vždy zdůraznil, že „*jejich život je mocnější a vzácnější než všelijaké úlety.*“²⁰ Život si Mandelštamová dělí na tři etapy – prvních téměř dvacet společných let s OM, dalších dvacet let, kdy spíše neexistovala a konečné období, v němž opět žít dokázala a dosáhla lehkého zadostiučinění.

3. 3. O způsobu žití

Pobývala na mnoha místech. S rodiči v Kyjevě, později v Petrohradu, Moskvě, Zadonsku atd. s manželem. Hodně cestovali – buď v rámci poznávání, nebo v rámci „stopětky,“ okruhu 105 km od Moskvy, k níž se nemohli více přiblížit. Po Mandelštamově silném románku žili dva roky střídavě v Petrohradu a v Carském Sele. To je také místo, kde se spřátelila s Annou Achmatovovou. Uzavřeli beze slov dohodu o spojení, kterou už neporušili. Ušli společnou životní pout' – nejprve ve třech, poté ve dvou, nakonec zůstala sama. Byla to léta lehkého doufání v budoucnost, že už válka a tragédie nebudou.

Na přelomu dvacátých a třicátých let získali díky Bucharinově přímluvě u Molotova povolení k „putování do Arménie.“ Cesta do staré země přinesla, jak se říká, ovoce. Mandelštamovi se vrátila schopnost – dříve ztracená - psát verše, a tak o Arménii napsal. Lyrické verše o přírodě a o staré křesťanské zemi (nikoliv o sovětské moci) nesplnily očekávání Rudakova (redaktor Moskevského komsomolce), aby OM konečně promluvil jazykem současnosti. Radovat se mohl z návratu tvůrčí síly, ovšem složené verše uškodily oficiálnímu hodnocení. Po návratu se stali opět žebráky. Bydleli v pokojích komunálních bytů, kde se s napětím očekávala půlnoc, protože byl konečně klid a každý měl svůj kousek samoty. Někdy bydleli společně, jindy každý zvlášť třeba u svých bratrů. Chvilí jim bylo umožněno žít na počátku třicátých let v Moskvě. Poté, co v roce 1934 přišli pro Mandelštama se zatykačem a odsoudili ho do vyhnanství, se rozhodla Mandelštamová dobrovolně jej následovat do vzdálené Čerdyně.

Před opuštěním Moskvy se jim známí skládali na odjezd, aby měli trochu peněz. Cestou do Čerdyně Mandelštam onemocní a té nemoci se už nikdy úplně nezaví. Trest vyhnanství jim byl zmírněn a místem určení se stala Voroněž. Než se však do Voroněže dostali, čekala je kromě nemoci ještě jedna zkouška. Chvilková slabost Mandelštama,

---

²⁰ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 472

kdy vážně uvažuje o sebevraždě a ptá se své ženy, zda spolu neskočí z okna. Rozhodnou se to neudělat, a tím se de facto rozhodnou pro cejch. Kdo je jednou perzekvován, je vyloučen navždy. První období ve Voroněži zásobovala Moskva Mandelštamovy spoustou překladů. Práce bylo dost, a tak chvíli netrpěli ani nedostatkem peněz, jednalo se o jejich „voroněžské vydechnutí“ a „voroněžský zázrak“, tedy období po Stalinově „milosti“ na Pasternakovu přímluvu. Mandelštamovi bylo uloženo vyhnanství v o něco lepších podmínkách, než zněl oficiální rozsudek. Snad k tomu přispěl i zdravotní stav. Nemoci se však netýkaly pouze OM. Naděžda Mandelštamová sama v roce 1934 onemocněla skvrnitým tyfem, z něžž se musela léčit v nemocnici na tzv. tyfovém baráku. Jak vážný stav v zemi panoval, spatřujeme i v kapitole o léčení, kdy ošetřovatelky byly nuceny dojídat zbytky jídla po nemocných, aby neumíraly hladu.

V létě 1936 si dopřáli posledního klidného vydechnutí v přírodě Zadonska, kam jim bylo umožněno odjet jen díky penězům od přátel a známých (nějaké peníze měla Achmatovová, něco jim přispěl Pasternak a Mandelštamův mladší bratr Jevgenij). Pár týdnů odpočinku, kdy se měli dobře, překazila zpráva z rozhlasu o propukajícím teroru. Právě tam, při procházce k donskému klášteru, otisky kopyt od koní, připomněly Osipu Mandelštamovi paměť a někdejší slova, aby udělal něco pro svou záchranu. Když se vrátili zpět do Voroněže, každý se k nim otočil zády. Jen v divadle jim ještě tajně sehnali bydlení u švadleny. Přicházela zima. Mandelštamová píše: „*Věděli jsme, že tato zima prožitá v bídě je naše poslední. Vzali jsme si z ní všechno, co nám byla schopna dát.*“²¹ Pocity vyvolané propuknutým terorem pravděpodobně převážily nad dosavadním přesvědčením a Mandelštam se uvolil napsat báseň, jež měla být pokusem o záchranu. Tato tvorba byla jiná. Najednou si OM rozložil papíry a tužky po celém stole. Jiní psali ódy za honoráře, Mandelštam ji napsal s oprátkou na krku. Nezachránila jej sice, jenže nejspíš zachránila Naděždu Mandelštamovou a tím Mandelštamův odkaz. Všichni jí radili, aby oslavné verše zničila, ale odmítla s tím, že by jinak pravda nebyla úplná. Když jim skončilo tříleté vyhnanství v roce 1937, na okamžik vydechli, pocit staženého hrdla polevil a jejich život se na chvíli stabilizoval. Moskva se mezitím změnila. Všichni měli vše nové – nový spisovatelský dům, novou ženu, nové děti, nová auta, nové peníze... Jakmile se v Moskvě začalo rozhodovat o dalším osudu Mandelštama, jenž byl zřejmě už dopředu určen k likvidaci, uklidili je do sanatoria

---

²¹ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 181

v Kalininu, odkud se nemohli dostat. Tam si pro něj 1. 5. 1938 v noci přišli a odvedli uprostřed věty bez možnosti rozloučení se.

Po smrti svého muže se Mandelštamová do Moskvy vrátit nemohla. Občasná povolení k pobytu na měsíc, dva dostávala jen na služební a vědecké cesty. Pokoj v Moskvě nezískala ani na přímluvy Alexeje Surkova, básníka a generálního tajemníka Svazu socialistických básníků v 50. letech, kvůli jejímu dobrovolnému odjezdu s Mandelštamem do vyhnanství. Vyhověno jí bylo až roku 1964.

V roce 1938 učila němčinu v kasárnách jen díky informaci o manželkách trestanců. Nemusely do vyhnanství. Ještě po válce chodila do práce, aby si vydělala na okoralý krajíc chleba. Po dovolené se vždy musela zapisovat do filosofických seminářů ke zvyšování kvalifikace, při kterých se vysmívali Kantovi a obdivovali jen antické materialisty. Tak musel činit každý, kdo chtěl dostávat plat. Nesrovnává svá jednotlivá zaměstnání, ačkoliv mezi ně patřila i nekvalifikovaná práce v továrně.

3. 4. Poslání

Naděžda Mandelštamová měla obrovskou vůli žít. Kromě poslání zachovat básně svého muže se v ní jistě probudila touha přežít a spatřit, co bude dál. Se svou urputnou snahou o záchranu díla Osipa Mandelštama podnikala v 50. letech spoustu úmorných kroků. Několikrát jela do Moskvy na Svaz spisovatelů a neustále žádala o rehabilitaci. To se odehrávalo již v době, kdy za sebou měla i jiná příkoří, například zmožení válkou. Evakuaci prožila s Achmatovovou v Taškentu a hrůznou situaci opět dokresluje příběhem, tentokrát o botách: „*Za celou dobu jsem viděla boty jen jednou – v Taškentu. Všichni uprchlíci byli bosí, utržené podrážky měli přivázané provázky, co rozdíraly kůži.*“²² Přesto, že si v pozdějších letech uvědomovala vyšší věk a svalovala na něj vinu za zapomínání názvů ulic, zdůrazňuje, jak jí vnitřní zrak reprodukoval okamžiky s přesností momentky²³. A je tomu dobře. Vnitřní nutnost žít a neodejít, ačkoliv by si to přála, nakonec sklidila své ovoce. V době, kdy Mandelštamovy verše vyšly, i když ne v Rusku, získala svobodu a konečně lehce vydechla. „*Pochopí někdo, jaké je to štěstí volně vydechnout aspoň před smrtí?*“²⁴

---

²² MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 677

²³ Tamtéž, s. 679

²⁴ Tamtéž, s. 689

4. Osobnosti knih vs. postavy

Vzhledem k definici memoárové literatury není v takové knize pro smyšlené postavy prostor. Hlavními hrdiny jsou skuteční lidé, kteří žili, mysleli, konali podle své vůle, nikoliv podle taktovky spisovatelky. Nejdůležitějšími pro vzpomínky byli Osip Mandelštam a Anna Achmatovová. Jsou to umělci, kteří pro Naděždu Mandelštamovou nejvíce znamenali. *Dvě knihy vzpomínek* jsou plné vzpomínek na tyto básníky, tedy na manžela a na celoživotní přítelkyni, kteří stáli jako duchovní patroni u vzniku díla. Oba patřili k Cechu básníků, uskupení autorů vymezujících se proti tehdy vládnoucímu symbolismu a byli velkými přáteli. Kromě těchto dvou literátů se v knize mihá spousta dalších. Osudy jedněch se s Mandelštamovými přímo prolínají, jiným patří vlastní příběhová linie. Nevybírala jsem pro tuto kapitolu pouze podstatnější postavy, nýbrž také typy sloužící pro ilustraci, lepší náhled a vhled jak do díla, tak do života protagonistů.

4. 1. Osip Mandelštam (1891-1938)

Výrazná postava ruského básnictví, která od počátku vzniku akmeistické poezie stála v jejím čele společně s přáteli Annou Achmatovovou a jejím manželem Nikolajem Gumiljovem. Muž židovského původu, který zanechal po sobě zásadní dílo, a to navzdory své poměrně časně smrti v pracovním táboře. Manžel ženy, pro kterou znamenal celý svět a bez kterého by žádné vzpomínkové knihy nevznikly. Téměř v každé kapitole se dozvídáme o jeho díle a životě.

Narodil se do obchodnické rodiny, která mu umožnila dobrá studia. Začal na učilištích v Petrohradě a pokračoval v Evropě, kde mezi lety 1907 – 1910 pobýval na pařížské Sorboně a v Heidelbergu. Univerzitu nedokončil, jelikož se raději věnoval schůzkám v literárních kruzích.²⁵ Výrazně jej ovlivnila jména jako Dante, Gercen, nebo Bergson. Dante se stal jedním z jeho inspirací, Gercena četl Mandelštam v mladších letech a měl pro něj podle slov Mandelštamové určující vliv. Sám Mandelštam považoval ze svého učitele Innokentije Fjodoroviče Anněnského, symbolistického básníka, jenž vykonával funkci ředitele gymnázia v Carském Sele²⁶.

Podle Jiřího Honzika se vyjadřoval „*k živému smyslu světového kulturního*

---

²⁵ HRALA, Milan. *Ruská moderní literatura 1890-2000*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007, 767 s. ISBN 978-80-246-1201-0., s. 218

²⁶ Tamtéž

odkazu jako dokladu jedinečné schopnosti člověka a lidstva přetrvat v díle.“²⁷ Jednalo se o otázku tehdy diskutovanou v intelektuální společnosti. Jelikož hlavním znakem akméismu bylo vymezení se vůči symbolismu, pojali si jej autoři po svém. Lišili se v tématech i zpracování. Zatímco Gumiljov obdivoval exotiku a Achmatovová se stala příkladem prostoty, tak Mandelštam navázal na antické vzory a nechal se ovlivnit klasicismem. Mandelštam nikdy nesklouzl k nápodobě staršího umění, naopak pracoval velice aktuálně. O klasicismus opíral především v uměleckosti a zároveň dokázal přimísit vlivy avantgardy. Obdivoval každý jednotný sloh, nenáviděl roztržiténost 19. století, nicméně to mu nebránilo k nepozitivnímu vyjadřování se o tradicionalismu²⁸. V pozdějších letech ve své tvorbě nakládal se skutečností jako s možným prostředkem, ale ne nutností, což vedlo k uvolňování slov z tradičních věcných významů a přiblížení k surrealismu, případně i českému poetismu.

Poezii začal psát poměrně brzy, již roku 1908. Básně následně nabízel redakcím a prvního otištění dosáhl v roce 1910 v časopise Apollon, první sbírky *Kámen* pak v roce 1913²⁹. Ve *Dvou stoletích ruské literatury* se dočteme, že Mandelštam od první války rozšířil velice okruh svých známých a často je navštěvoval. V podstatě až do své smrti již nežil dlouho na jednom místě. V mládí trávil čas v Pobaltí, Gruzii, velkých ruských městech, ale i jinde v Evropě. Naděžda Mandelštamová jej věrně následovala všude, nejen díky tomu se stala právě ona symbolem věrnosti a oddanosti. Stála při něm i v dobách krize, jež spočívala v tvůrčím umlčení se v druhé polovině dvacátých let. (Pro Mandelštama se jednalo o jednu z nejhorších krizí, umlčení se obával. Změnu přinesl pobyt v Zakavkazsku a verše o Arménii.)

Režim uznával Mandelštamův talent, nicméně neubránil se výtkám: „*fatalismus a lhostejnost k okolnímu světu [...] staromódní vzpomínání na dávno zašlé časy [...] tílhnutí k zvetšelym literárním klišé [...] přesprávil komplikovanému, zmatenému, pasternakovštinu připomínajícímu jazyku.*“³⁰ Publikum ani jeho žena jej neviděli jako revoltujícího básníka s vnitřní nutností aktivismu, jímž také ani nebyl, ovšem spousta jeho veršů, zejména ty osudné, vyjadřují jeho rozhořčení nad omezením svobody. Ve *Voroněžských sešitech*, jež psal pro sebe jako deníky ze života ve vyhnanství, vidíme

---

²⁷ HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5., s. 302

²⁸ Tamtéž, s. 303

²⁹ Tamtéž, s. 308

³⁰ Tamtéž, s. 313

„statečnost a snahu nepodléhat ranám osudu, zachovávat si nadhled“³¹ a skutečně – jako by tak oba manželé Mandelštamovi žili a tvořili. Krásnou a citovanou ilustrací nadhledu je vzpomínaná otázka, kterou Mandelštam položil své ženě „*A kdo ti řekl, že musíš být šťastná?*“ Co dalšího by mohlo dokazovat básníkovu „*bytostnou lyrizaci přítomnou i v prózách, kde mu jde o více než příběh, ale především o jazykovou vynalézavost.*“³²

Výborně psal eseje; jako myslitel se nikdy nevymanil pevnému řádu rozumu, jak dále píše Honzík, kterému se podle Mandelštama umění mělo přizpůsobit. Básně nejsou náhody, ale přísné stavby. Nebránilo mu to k zachycování okamžitých duchovních pochodů, jen k opuštění uměleckých struktur. Stejně jako v životě? Nepsal snadno, Mandelštamová vzpomíná na tvrdou práci, kdy na jediné básni mohl pracovat i několik měsíců. Proces vzniku veršů a způsob práce svého muže pochopila až ve 30. roce. Tvorbu doprovázela nervozita, pobíhání a nemluvnost. Mandelštam potřeboval k formování chodit, pohybovat se. Představoval si poezii jako chůzi – „*Kolik podrážek prochodil Alighieri, když psal Božskou komedii*“³³ Lze si jej představit jako nervózního člověka se svaštělým obočím a urputným pohledem hekticky chodícího po místnosti, stojícího u okna a co chvíli vyběhnuvšího na ulici či dvorek. Skládal básně v hlavě, ani je nepřenášel na papír, ševelil rty a nakonec diktoval své ženě, jež vše zapisovala na cáry papíru, které byly vzácné a nepříliš dostupné. Stávalo se, že ji budil uprostřed noci se slovy, že se bez ní neobejde a diktoval verše až do rána. Osip Mandelštam nejednou tvořil více variant téhož díla. Stávalo se pak, že přepracovával varianty tak dlouho, až se rozhodl zachovat obě dvě, třeba se stejnými a rozdílnými částmi zároveň. Bere poezii jako práci, nevnučuje ji lidem, nechává na čtenářích soudy. Verše dokázal psát i s pocitem číhající smrti díky schopnosti „*žít okamžikem, bezohledné radosti přítomnosti a neztracené naději.*“³⁴ Mandelštamová si myslela, že nedovolil budoucí katastrofě vrhat stíny na jeho verše. Nezastával žádné pózy, zdá se, že toho nebyl ani schopen, když jej neřídila stanoviska, nýbrž city a myšlenky. K práci přistupoval svědomitě, propojoval kultivovaný i archaický jazyk s hovorovými výrazy. Z jeho práce číselna touha po divákově čtení mezi řádky. „*Nejdůležitější slova v básni bývají ta, která*

---

³¹ HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5., s. 315

³² Tamtéž, s. 316

³³ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 168

³⁴ Tamtéž, s. 509

jsme vynechali.“³⁵ Pro mě je jeho poezie velice široce zaměřená, civilní, přístupná, výrazná, barvitá a zkrátka neobyčejně pěkná.

Ve *Dvou knihách vzpomínek* vystupuje jako postava nijak idealizovaná přes patrný a hluboký cit jeho ženy, jež jej ctěla a milovala od počátku do konce. Popisuje jej jako staře vypadajícího muže, ačkoliv skutečně zestárnout mu nebylo umožněno. Mandelštam sám se nebral jako něčí současník, což sám odmítl, přišel si jako odpadlík z jiného století. Nejhůře prožíval dvacátá léta. Jeho zahořklost vedla až k napsání útočných slov na Annu Achmatovovou a ke ztrátě schopnosti psaní. Verše se mu vrátily až po návratu z Arménie a s nimi přišlo nové období. Jeho život se podle Mandelštamové shoduje s obdobím v básních. I proto snad hodnotí jeho románky se ženami kladně, především s básničkou Marinou Cvetajevovou, jež inspirovala Mandelštama k tvorbě druhé sbírky. (První básně zde jsou věnované právě jí.) Profiloval se i v židovském životním stylu a ve zkáze Petrohradu, jenž byl jeho rodným městem.

Vzpomínání začíná kapitolou, jak byl poprvé odveden policií v noci z 13. na 14. května roku 1934 kvůli básni, kterou zde uvádím z důvodu její osudovosti pro oba manžele:

My žijem, však zem pod sebou nevnímáme,
na pár kroků cizí řeč už neslycháme
a i tam, kde hovor náš je pouze krátký,
horal z Kremlu přichází k nám mezi řádky.
Jeho tlusté prsty jsou jak tučné larvy,
jeho slova zákon, jak když váhy vzal by,
jeho švábí kníry úsměvem se vlní,
svými holínkami div tě neoslíní.
Kolem pohlavárů sbor, však s tenkou šíjí,
tihle pololidé-loutky hru s ním sdílí.
Ten, kdo pískat bude, mňoukat nebo kničet,
jen on sám rozhodne, pak ukáže bičem.
Příkaz za příkazem jak podkovy hází:
do slabin, do čela, i do očí je sází.
Každá poprava mu vždycky přijde v chuť
a náš Osetinec hrdě vypne hrud’.

---

³⁵ HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5., s. 319

Z vazebního vyšetřování si odnesl halucinace a nikdy už nevyléčený zánět očí, způsobený ostrým světlem lamp. Nebylo to jediné příkoří života Mandelštama způsobené nespravedlností aparátu. Během let teroru se v něm vytvořila fixní idea, díky které neustále čekal na přímluvu. Došlo to tak daleko, že když byl v Moskvě Romain Rolland, Mandelštam se k tomu podle svědků vyjadřuje s přesvědčením: „*Co by jim to udělalo, kdyby o mně ztratili slovo před Stalinem, aby mě pustil...*“³⁶ Dalším důsledkem se stal Mandelštamův vzhled starce. Jeho žena se několikrát zmiňuje o reakcích lidí, o srovnávání jejich vzhledu, kdy vedle sebe vypadali starší klidně o několik desítek let. Útrapy vyhnanství zdaleka nelze porovnat s útrapami, kterých se OM muselo dostat v lágru. O tomto neexistuje příliš důvěryhodných svědectví stejně jako o jeho smrti a čtenáři si rovněž jako Mandelštamová mohou jen s hrůzou představovat poslední měsíce života jednoho akméistického básníka.

4. 2. Anna Achmatovová (1889-1966)

Vzpomínání Mandelštamové na Annu Achmatovovou se nese většinou v méně tragickém duchu, než jaký byl jejich život. Nejednou hovoří o umění smát se navzdory nepříznivému osudu. Jiří Honzík popisuje vstup Achmatovové do literárního světa jako rychlý a veliký. Básnířka, která doplňovala silné mužské jádro akméismu o ženský element, ale zároveň pravděpodobně o nejsilnější talent, čemuž nasvědčuje i její proslavení – už ve 25 letech za hranicemi Ruska³⁷. Žena pohybující se v literárních kruzích a přítelkyně Naděždy Mandelštamové, pro niž měla v životě nenahraditelnou úlohu. Ve *Dvou knihách vzpomínek* se hned v první kapitole dočítáme také o velkém přátelství Achmatovové a Mandelštama, které nebylo postaveno jen na příslušnosti k stejnému směru, ale také na společných chvílích a humoru. Seznámili se již v mládí a Mandelštamová o jejich vztahu píše: „*Celoživotní přátelství těchto nejnešťastnějších z lidí bylo snad jedinou odměnou za hořkou práci a hořkou cestu, jež každý z nich prodělal.*“³⁸

Seznámení se s Nikolajem Gumiljovem určovalo počáteční období její tvorby. Žili spolu osm let do roku 1918, kdy se manželství rozpadlo. První sbírky z roku 1912 a z roku 1914 (*Růženec*) Anně Achmatovové vynesly popularitu. Verše obdivované

---

³⁶ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 295

³⁷ HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5., s. 294

³⁸ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 171

literáty i běžnými lidmi se staly jakousi normou pro vyznávání lásky. Čtenáři se v jejích básních poznávali, zároveň k nim přistupovali jako k deníku. Její tvorba se vyznačovala důsledným pojmenováním namísto metafor, příkrostí, předmětností a názorností. V odborné literatuře se často setkáme se názorem, že ačkoliv psala o lásce, nenajdeme v její tvorbě žádné výrazné citové otřesy. Nalezneme hovorově uchopený básnický jazyk obohacený o konverzační prvky. Styl Achmatovové také určovala příslušnost k Cechu básníků a jejich pokračování ve formě akméistického směru, který na rozdíl od většiny avantgardních směrů přímo nerevoltoval. Soustředí se na milostný život soudobé ženy s velikou všestranností i citlivostí. Nejedná se o slabou ženskou lyriku, je velmi nesentimentální. Honzík uvádí, že píše jako „žena o ženě a za ženy“ a hrdinkou je „všední žena“ v protikladu s „roztomilou milenkou“, na kterou jsme z literatury zvyklejší³⁹. Proslulý je popis samotné autorky takové ženy: „...každému z dennodenního styku dobře povědomá žena v šedých, ošuntělých šatech a s prachem na ošlapaných podpatcích.“⁴⁰

Podle Honzíka měla k politickému a společenskému dění rezervovaný přístup, ale rozhodně situaci zpochybňovala. Po revoluci i v tvorbě zvažněla, stala se etičtější a do tvorby začala řadit nové motivy, jako krásu některých měst nebo lásku k Rusku. Tu také dokládá nulová touha po emigraci, a to i přes uvěznění, které potkalo jejího jediného syna Lva Nikolajeviče Gumiljova. Pauza v tvůrčím období nastala u Achmatovové v letech 1925-1935. Nepsala vůbec, ale ponořila se do studia, zejména Puškinova díla. Po návratu k tvorbě nepřestala psát až do své smrti v roce 1966. Těžkosti nezažila jen se synem. Žila v Leningradu na počátku jeho obléhání, pak byla evakuována a s Naděždou Mandelštamovou u se zdržovala v Taškentu, prodělala několik infarktů. V pozdějším díle obohacuje svou lyriku o větší filosofično, zamýšlí se nad osudy své generace, polemizuje o funkcích kultury dané doby. Kromě krátkých básní zanechala za sebou také poémy, vzpomínky a hodnotné dílo věnující se Puškinovi.

Anna Achmatovová byla velkou inspirací pro spoustu žen své doby. Jednalo se o tak silný vliv, že se dokonce označovaly za achmatovky. Snažily se ji napodobovat v tvorbě, ale i vzhledem. Sčesané vlasy do čela po jejím vzoru a stylu, spousta lidí se snažila chovat podle jejích básní. Naděžda Mandelštamová si své přítelkyně velice

---

³⁹ HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5., s. 295

⁴⁰ Tamtéž

vážila. Ani jedna z nich nežila jednoduchý život a často se jim vzájemně prolínal. Kromě návštěv a korespondence spolu také za války žily v Taškentu.

4. 3. Literáti (Pasternak, Gumiljov, Erenburg, Cvetajevová)

Boris Pasternak (1890-1960)

Byl to spisovatel světového věhlasu, jenž byl důležitý pro všechny aktéry vzpomínek Mandelštamové, v Rusku velice oblíbený básník a prozaik. Stal se předmětem obecného zájmu, zastáncem Mandelštama u Stalina i jediným návštěvníkem čerstvé vdovy Mandelštamové po smrti manžela. Pasternak zaujímá zvláštní roli ve *Dvou knihách vzpomínek*. Celou dobu je pod jistým drobnohledem a sledujeme projevy jeho osobnosti a myšlení jak fungují a proměňují se v průběhu let. Po prvním zatčení OM v roce 1934 se podle pamětí Pasternak přihlítil do kanceláře Nikolaje Bucharina, jenž byl vlivným politikem a zároveň spisovatelem, a ten zprávu předal Stalinovi jako předmět veřejného zájmu. Stalin osobně Pasternakovi zatelefonoval. Krátký telefonní dialog byl prostředkem, jak ukázat Stalinovu milost na jednom příkladu. Neměl zakázáno o telefonátu hovořit, ale Mandelštamová z obavy o špatné pochopení čtenáře⁴¹, který Pasternaka neznal osobně, neuvádí všechny repliky, ani je nehodnotí. V tom roce Pasternak snad toužil se se Stalinem osobně setkat. Nejen kvůli tomu popisuje Mandelštamová OM a Pasternaka jako vzájemné antipody⁴². O osudové básni *Na Stalina* se Pasternak vyjadřuje s despektem. Verše autorovi vyčítá a podle vlastních slov nechápe, jak něco takového mohl Mandelštam vůbec napsat.

I jejich způsob práce byl naprosto odlišný. Zatímco Mandelštam tvořil za pochodu, v pohybu, v myšlenkách a neustále, Pasternak potřeboval pevný psací stůl, za kterým mohl sedět a sepisovat. Avšak období mlčení Mandelštama i Achmatovové ve dvacátých letech zasáhlo i Pasternaka, jenž oněměl na celých deset let. Jednalo se o období všeobecné strnulosti? Dalo mluvit i jako o příteli manželů, ačkoliv se sám toho označení bál. Neodřekl finanční pomoc, ani se jako jediný nebál navštívit Naděždu Mandelštamovou, když se dozvěděl o smrti jejího manžela. Ta se k Pasternakovi vrací až v 50. letech, kdy existuje podhoubí pro napsání *Doktora Živaga*. Válka lidi trochu

---

⁴¹ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 135

⁴² Tamtéž, s. 138

stmelila a s novou generací nastupuje i nová duchovní potřeba. Nabízí se tu otázka, zda je *Živago* paralelním životem Pasternaka samého, který pokaždé pomoci chtěl⁴³, ale ne vždy si troufal.

Nikolaj Gumiljov (1886-1921)

Výrazná postava ruského akméismu a jeho vůdčí osobnost, životní partner Anny Achmatovové a otec jejího jediného syna, historika Lva Nikolajeviče Gumiljova, v Čechách poměrně méně známý autor popraven ve vykonstruovaném procesu v roce 1921. Gumiljov společně s Achmatovovou a Mandelštamem byli tři akméisté, kteří jediní jimi zůstali od počátku až do konce. Veliký význam toho básníka pro poezii není zanedbatelný, nicméně poněkud překvapivě malá je jeho role ve *Dvou knihách vzpomínek*.

Ilja Erenburg (1891-1967)

Básník a spisovatel židovského původu, který byl přítelem Osipa Mandelštama od roku 1919. V témže roce se s ním seznámila Mandelštamová, v podniku jménem Veteš. Martin C. Putna označuje v knize o ruském exilu *Rusko mimo Rusko* Erenburga za kosmopolitu⁴⁴. Nejen že byla tímto označením nálepkována většina Židů v Rusku, ale také skutečným kosmopolitou byl. Většinu života strávil jako sovětský tiskový korespondent a to nejen ve Francii, Belgii, ale i ve Španělsku a Německu. Ve stejné knize píše Putna o jeho osudu a ten se jeví jako lehce neuvěřitelný. Nesemlela ho totiž žádná z vln zatýkání ani popravování. Podezření budí zejména jeho možnost stálých návratů do Ruska a nulová perzekuce ze strany aparátu, a to ani za ranou poezii nebo karikaturu Lenina. Snažil se (sic!) své „prohřešky“ zahlazovat tvorbou budovatelského románu, „*ale copak se nestřílelo za mnohem méně a nebyli popravováni i skuteční komunističtí spisovatelé?*“⁴⁵ Jeho paměti *Lidé, roky, život* (rusky 1961, 1962) zmiňují Mandelštama jen letmo na čtyřech místech⁴⁶, i když jinak záslužně připomněl některé k zapomnění odsouzené autory.

---

⁴³ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 537

⁴⁴ PUTNA, Martin C. *Rusko mimo Rusko: dějiny a kultura ruské emigrace 1917-1991*. Brno: Petrov, 1994. ISBN 80-85247-53-4., s. 165

⁴⁵ Tamtéž

⁴⁶ ÈRENBURG, Il'ja Grigor'jevič. *Lidé, roky, život*. Praha: Československý spisovatel, 1962., s. 40, 45, 71, 418

Marina Cvetajevová (1892-1941)

Mladá básnířka s velkým talentem a nesnadným životem. Cvetajevová svou životní tragédií vstoupila do podvědomí více i za hranicemi Ruska, jelikož za svůj život vystřídala více exilových míst - pohybovala se v Berlíně, dlouho v Paříži a tři roky také v Praze⁴⁷. Životní pouť ji nakonec dohnala k sebevraždě po návratu do vlasti. K absolutnímu činu přispěly otřesné události jako smrt blízkých, neustále nešťastný pocit cizosti. Prožila s Mandelštamem románek, napsala o něm vzpomínky. Mandelštamová podotýká, že měla talent vzplanout nejen pro básně, ale i pro básníky⁴⁸.

4. 4. Státníci (Bucharin, Ježov)

Nikolaj Ivanovič Bucharin (1888-1938)

Bucharin důležitý jak pro vzpomínkovou knihu, tak pro samotný život Mandelštamových, politik a strůjce hospodářských změn, za kterým Mandelštam docházel žádat o pomoc, jelikož „každý za někým docházel.“⁴⁹ Jednalo se o jeho zastánce již od roku 1922, kdy Mandelštam poprvé přišel žádat Bucharina o pomoc po zatčení svého bratra Jevgenije a od té doby častěji. Velice se zasloužil o vydání básní roku 1928, o přiděly jídla i stěhování ve vyhnanství z nelítostné Čerdyně do přijatelné Voroněže. Sám nakonec ztrácel vliv a iluze o novém zřízení, až se nakonec stal jednou z nejznámějších Stalinových obětí z nejvyšších kruhů. Jelikož se nemohl Stalinovi politicky rovnat, popravili ho v roce 1938 jako představitele „pravicové opozice.“

Nikolaj Ivanovič Ježov (1895-1940)

Ježov si vysloužil přezdívku „železný lidový komisař.“⁵⁰ Zanechal za sebou odkaz ježovštiny, léta největšího krvavého velkého teroru. V čele komisariátu stál mezi lety 1936, kdy nastoupil po Jagodovi a 1939. Prý si ve stole ponechával zabalené kulky do papíru se jmény obětí a ty, které byly vystřeleny na Bucharina, Zinovjeva a jiné předáky⁵¹. Mandelštamová o Ježovovi hovoří na několika místech. Zнала se s ním ještě

---

⁴⁷ HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5., s. 322–330

⁴⁸ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 601

⁴⁹ Tamtéž, s. 105

⁵⁰ MCCAULEY, Martin. *Stalin a období stalinismu: [historie, fakta, dokumenty]*. 1. vyd. Brno: CPress, 2012. ISBN 978-80-264-0106-3., s. 56

⁵¹ Tamtéž

před dobou Velkého teroru a uvažovala nad tím, zda on byl skutečně tím nejhorším, co zemi potkalo.

4. 5. Postavy

Celé dílo je přehlídkou lidí zastupujících všemožné typy, nebo opačně typizované postavy zastupující lidi. Kromě velkého množství spisovatelů, umělců, politiků a úředníků se setkáváme neustále i s exemplárními postavami, jimiž jsou sice skuteční lidé, zastupující celý druh běžný ve společnosti lidí podobných.

Jelikož jsou postavy reálné osoby se skutečnými osudy, vlastnostmi, myšlenkami a činy, čtenář tak s nimi zachází. Žádné smyšlené charaktery se v memoárových dílech nevyskytují, ani v těch nejvíce připomínajících beletrii. Osoby, jež skutečně žily, autorka vykresluje bez velikého osobního hodnocení. Pro čtenáře se otevírají otázky. Jaký má autorka k postavám vztah – měla je ráda, nenáviděla, milovala, litovala? Kdo z lidí procházejících jejím životem vystupuje jako hlavní postava a kdo jako vedlejší? Jaké jsou jejich charaktery zachycené na papíře? Jak velkou úlohu mají v ději i v životě? Kým ti lidé jsou sami sobě a lidem jiným?

Nejčastějšími postavami jsou spisovatelé. Buď dobří známí a přátelé, nebo jen známí a někteří spíše nepřátelé, ačkoliv to nikdy není přímo řečeno, snad jen občas naznačeno. Hojnou skupinu postav zastávají různí zaměstnanci bezpečnostních složek, od drobných bezejmenných práškačů po hlavní vyšetřovatele. Většina těch bezejmenných nenaháněla příliš strach, horší to bylo s funkcionáři, pro něž každý člověk byl nahraditelný. Také politiky a výtvarnými umělci se vzpomínky jen hemží.

Vybrala jsem pro ukázkou dvě zajímavé postavy, které si vysloužily vlastní kapitoly. První postavou je čekista a druhou žena ruské revoluce. Christoforyč, vyšetřovatel NKVD, vlastním jménem Nikolaj Christoforovič Šivarov. Mandelštamová jej popisuje: „*Vyšetřovatel O. M., slovný Christoforyč, byl tak trochu snob a své poslání zastrašovat a charakterově vykládat lidi vykonával zřejmě s potěšením.*“⁵² Jeho prací bylo každého vyslýchané přesvědčit o jeho naprosté bezvýznamnosti a přišernosti. Vylíčené nadřazené chování odpovídá typu nadčlověka, do kterého se patrně stylizoval před vyslýchanými, ale v jiné situaci by své držení určitě ztratil. Byl takzvaný vyšetřovatel „specialista na literaturu“, psychické týrání provázel bonmoty rádooby z velkoměstských literárních kaváren. Jeho chování nebylo nejednoznačné a nastavoval

---

⁵² MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 73

dvojí tvář. Držení těla vždy vzpřímené, dokládající nadřazenost.

Za druhou příkladnou postavu považuji „ženu ruské revoluce“ ztvárněnou Larisou Rejsněrovou. Toužila stát se prototypem ruské revoluční ženy po vzoru francouzském. Věřila v bolševickou revoluci se všemi nutnostmi. Jako bojovnice mohla za odměnu klidně žít ve velké vile se služebnictvem a hlad se jí netýkal. Její úloha v ději spočívala v ženském typu revolucionářky nové generace, která byla ochotná na jedné straně ignorovat příkázání, na straně druhé se přátelit s literáty a dokonce sehnat případnou pomoc, jako když Anně Achmatovové po návštěvě dokázala sehnat jídlo a oblečení poté, co spatřila, v jaké hrozné bídě žije. Nad slunce je jasné, že přesně tato vrstva byla nakonec ve třicátých letech taktéž celá likvidována. Konkrétně Rajsněrová se likvidaci vyhnula jen díky dřívější přirozené smrti na tyfus.

Postavy žen se různí. Časté zmínky nacházíme o manželkách, vdovách, mladých ženách, starých dámách, úřednicích. Kromě těch statečných, přítelkyň, rodinných příslušnic píše Mandelštamová o „starých marxistkách“ a „mladých stalinistkách.“

V celých vzpomínkách se nevyskytuje mnoho postav, ke kterým by N. M. cítila nenávisť. Jakoby takový pocit v sobě ani neměla. Rezignovaně dokázala vyjít i s tím, kdo byl obecně znám jako práškač. Je nám z celé knihy jasné, že člověku vlastně ani nic jiného nezbyvalo, minimálně naoko, ale Mandelštamová jako kdyby si nic skutečně zlého nemyslela o nikom, ani v nitru. Nikoho neodsuzovala. O lidech, kteří na ně donášeli, mluví celkově, až jako jednu z posledních informací sdělí ty špatné věci. V těch dobách to dělal kdekdo, jak častokrát zdůrazňuje. Mandelštamová se vyhýbá nenávisti či přímému odsuzování, zřejmě toho nebyla ani schopna. S popisností jí vlastní sděluje špatnosti o lidech bez zášti a zloby. Má-li v plánu o někom napsat křivějšího slova, pečlivě se rozmyslí, kdo to je a zda je toho třeba. V celé knize se několikrát setkáme dokonce s omlouváním nemorálních činů. Nikdo přece nebyl morální. Mandelštamová píše: „... lidé se uzavírali do sebe a jeden druhému se vyhýbali. O čem taky mluvit, když je vše řečeno, vysvětleno a zpečetěno?“⁵³ Uvědomuje si, jak to ve složité době chodí. Pohrdání není na místě, protože „každý přeci za někým dochází,“ což jsou i slova samotného Mandelštama, který docházel za Bucharinem.

---

⁵³ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 42

5. Rozbor *Dvou knih vzpomínek*

Dílo *Dvě knihy vzpomínek* psala Naděžda Mandelštamová postupně a tak také vycházelo. Jedna kniha vznikala v letech po válce a pokračování poté až v letech šedesátých. První se dočkala vydání v newyorském exilovém nakladatelství A. P. Čechova v roce 1970 a druhá kniha v roce 1972 v Paříži. Nedostalo se jim stejné revize a opravy, té pozdější Mandelštamová nevěnovala tolik času, tudíž se některé drobnosti opakují. Proto překladatelka Ludmila Dušková v českém vydání podrobila druhou část své vlastní drobné revizi⁵⁴. *Dvě knihy vzpomínek* jsou pozoruhodným dílem, které se v českých knihkupectvích objevilo až s velkým časovým odstupem po polovině devadesátých let (1996), již po autorčině smrti. Pozdější vydání ničemu nevadilo a velice zaujalo české čtenáře i kritiky, ačkoliv poté poněkud zapadlo. Možný důvod shledávám v tom, že ani literatura samotného Osipa Mandelštama není dnes v českém prostředí natolik zakořeněná a známá.

Ruská literatura dvacátého století měla své výrazné směry. První místo zaujímal poezie, a tak se počátkem století setkáváme se symbolismem, různými projevy avantgardy, mezi nimi i akméismem. Jednoznačný důraz se posouval přes nový realismus a proletářskou literaturu až k oficiálnímu a jedině přípustnému socialistickému realismu. Ačkoliv se Mandelštamová celý život stýkala s představiteli těchto směrů, sama se k žádnému z nich zcela zařadit nedá. *Dvě Knihy vzpomínek* jsou bohužel jejím jediným dílem.

Jak se vlastně taková analýza charakterizuje? Podle Lexikonu literárních pojmů se jedná o „metodu zkoumající jednotlivé složky literárního díla. Je základním předpokladem porozumění literárnímu dílu.“⁵⁵ K uměleckému textu lze podle lexikonu přistupovat psychologicky, sociologicky, zkoumáním pramenným, inspiračním, filologickým... Literární dílo obsahuje jednotlivé složky jako ideovou, tematickou a jazykovou. Různé školy zabývající se interpretací textů kladly na jednotlivé složky různý důraz. Pro některé byla stěžejní ideová hodnota, pro jiné forma nebo kompozice. Rozborem můžeme dojít k individuálním rysům díla, nebo sledovat vztahy k dílům jiným; jedná se buď o analýzu individuální, nebo v dalším případě kauzální. Přístup k rozboru je limitován žánrem díla.

---

⁵⁴ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Vyd. 1. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 722

⁵⁵ PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1., s. 23

5. 1. Literární žánr

Žánrové zařazení *Dvou knih vzpomínek* jako celek je dáno tím, že se jasně řadí k literatuře memoárové, ležící v hraničním prostoru mezi faktografií a beletrií, přičemž tato konkrétní kniha v sobě nese hojně prvky obojího. Je krásně pojatým vystižením uplynulých událostí. Zatímco u specifičtějších žánrů se hledají autobiografické rysy, paměti jsou na nich založeny. Zajímavější by mohlo tedy být naopak hledat prvky smyšlené, jež ale z principu k memoárům příliš nepřísluší. Mandelštamová sepsala ve svých jak autobiografii, tak biografii svého muže. Čtenář sleduje jak životy několika lidí jako vzorku někdejší ruské společnosti, tak jasný obraz tehdejší pokřivené doby. Z každé stránky dýchá atmosféra nelehkého života a nesmyslnosti násilnické politiky několika tyranů. Je to veliké štěstí pro pamětníky i pro ty, kteří nebyli svědky oné epochy. Význam svědectví velikých nedůstojností a života, který se navzdory hrůze dal žít naplno. Žít, nebo spíše přežívat, ale ne vždy přežít.

Dokumentární hodnota Mandelštamovy knihy je veliká. Zaznamenávání skutečnosti lze přirovnat k filmovému dokumentu. Autorka jakoby zpracovávala vše, co pozorovala, volným stylem, nikoliv však kamerou na filmový negativ, nýbrž vytváří autentickou realitu tužkou na papír. Způsob psaní Mandelštamové se nevyznačuje pouze typickou memoárovou faktografičností, ale rozsáhlou kultivovaností a čtivostí. Popisnost vlastní většině ruských autorů a autorek je přítomná i ve dvou knihách vzpomínek, jakoby všichni měli vrozený smysl pro realismus. Události, jež Mandelštamová popisuje, jsou pro nezúčastněné jen sotva představitelné, ale zároveň si jednotlivé momenty lze určitým způsobem vyvolat. Popisnost slouží realismu. Dodává to vedle dokumentárnosti autentický a ucelený obraz. Na autentičnosti se zde rovněž podílí jazyk a používání termínů vycházejících pouze z období stalinského teroru. Stránky knihy jsou plným zdrojem pro spoustu dobových označení spojených s totalitou - „nočních šicht“, „čekistů“, „oček“, „žargonků“, „nových lidí“, „tahaček“ apod.

Zvolená kompozice na první pohled ztěžuje čtenáři orientaci. Na každém zvlášť pak zůstává, nakolik je důležité vzpomínkové příběhy vnímat jako přísně chronologický sled či spíše jako náhodně poskládané střípky. *Dvě knihy vzpomínek* jsou vystavěny nekauzálním způsobem – motivy se řadí volně a vyvolávají iluzi nekauzálního skutečného života. Autorka si zvolil způsob vkládání vybraných motivů jakoby náhodně a bez logické či časové souvislosti. Nekauzální výstavba se v literatuře používá méně často, typická je spíše pro lyriku či pro modernistické žánry. (Opakem takové výstavby

bývá výstavba kauzální, jež je typická pro klasické romány a také je více rozšířená.) Mandelštamová řadí příběhy a popisy různě v nelogické struktuře. Není příliš jednotná v celku ani v jednotlivých kapitolách. K jedné a téže kapitole dokáže přistupovat lineárně a po chvíli retrospektivně. Aby autorka ukázala celek, klade za sebou jednotlivé mikropříběhy, jejichž příkladnost je právě silným nástrojem pro představy čtenáře. Pro toho, kdo by chtěl knihu nejen číst, ale vyznat se v ní, doporučuji přibrat k četbě stručné životopisy a historické kontexty.

Podnětem k napsání byl nejen sám autorčin život. Oddaná láska k velkému básníkovi, stýkání se s různými osobnostmi a hořkost totalitního režimu, který nakazoval, trestal, vlácel je napříč ruskou zemí a tolik jim vzal. Hlavní účel sepsání vzpomínek je Osip Mandelštam, jeho dílo a jejich společný život. Kdybychom chtěli mluvit o možné inspiraci, taktéž by stačilo použít „život,“ jenž rozhodně byl inspirativní nejen díky své těžkosti, ale i díky významnosti. Název díla mluví sám za sebe. Autorka nevymyslela žádnou metaforu, nepůjčila si do názvu žádný důležitý moment, pojmenovala knihy tím, čím zkrátka skutečně jsou – *Dvěma knihami vzpomínek*. Nacházíme v nich několik rovin možných k hlubšímu zkoumání – životy všemožných osob, historické momenty, obraz soudobé společnosti a kultury, politické události a osobní hodnocení. Naděžda Mandelštamová svým jedinečným způsobem přibližuje podstatu doby. Ukazuje příběhy a loví obrazy i vzpomínky ve své brilantní paměti. (Známý je fakt, že dokázala uchovávat v hlavě celé Mandelštamovy básně díky „boji s živly, jež se je pokusily zhltnout.“) Naděžda Mandelštamová zasvětila svůj život po smrti manžela jedinému cíli: Zachránit a uchovat odkaz po básníkovi, ve kterého bezmezně věřila. Rukopisy, které jí zůstaly, se rozhodla zachovat za každou cenu. Nosila je neustále při sobě, stejně tak jako nosila spoustu celých básní jen ve své paměti. Dokonce podle vlastních slov po smrti Mandelštama až do roku 1956 nežila, pouze nosila schované ony básně. Ve vzpomínkách několikrát zdůrazňuje, že uchovat odkaz se pro ni stalo celoživotním posláním.

Ke svému údělu připojuje okolo sedmi set stran pamětí. Nepřístupuje k příšerným událostem jako mučednice, ale volí věcný a referenční způsob psaní. Zdá se, že píše o strachu, aniž by se bála, o páchání zla bez toho, aby byla zlá, o nenávisti, přičemž sama jí schopna není.

5. 2. O čem píše aneb určující motivy

Nadežda Mandelštamová popisuje ve své knize velikou spoustu věcí, věnuje se pocitům, životním osudům, úvahám, událostem a příběhům. Sleduje velké množství témat. V následujících odstavcích se pokusím vystihnout výrazné a hlavní rysy.

Svoboda a žití s iluzí občanských práv. Vyznání víry a svoboda slova jsou základním lidským právem. Svobodný člověk podle Mandelštamové musí vidět, vědět a chápat, soustředit pozornost a nikdy neztrácet spojení se skutečností. K udržení svobody bylo třeba potlačovat pud sebezáchovy. Svobodný nemá cíle, ale hledá smysl. „*Je třeba se vyvarovat přeludům a zdánlivé svobodě ve smyšleném světě.*“⁵⁶ Svoboda v sovětském Rusku však z nebe nepadala, dosáhnout alespoň trochu svobody šlo snad pouze vnitřním bojem. Co ve člověku budilo zdánlivý dojem vůbec nějakého právního řádu? Vedení bylo takové, jaká byla společnost. Procesy budící falešnou představu práv poznali na vlastní kůži, například když Mandelštam, zbaven občanského průkazu, musel každé tři dny s registračními lístky docházet ke kontrole, před koncem měsíce znovu a znovu žádat o průkaz, jehož vydání se stále a stále odkládalo a přeposílalo k „příslušným orgánům.“ Udělování povolení k pobytu jako ponižující proces procházelo přes pobočku Svazu spisovatelů k přezkoumání na GPU (státní politická správa). Spisovatele likvidovaly především vlastní organizace. Mandelštamová často přemítá, zda měl její muž přistoupit na kompromis a prožít dlouhý život, „*zaprodal se se vším všudy*“. Mohli se tak vyhnout ponižujícím momentům – škrtnutí přidělu kalhot, když na žádost o nové oblečení byly kalhoty Mandelštamovi Gorkým, jenž vydával povolení na oblečení, zakázány se slovy: „*Nějak se už bez nich obejde.*“⁵⁷ (Gorkij dával až moc najevo svou nelásku k jiným spisovatelským směrům). Mohli si polepšit v přidělové kategorii. O tu se staral Brjusov, všichni dostali, „co si zasloužili.“ Jenže kdo vypočítával zásluhy? Byla hra na spravedlivý aparát nutná? Vyžívali se v tom snad? Jedni bezesporu ano, dokladem budiž absurdní přístup a zbytečné byrokratické kroky. Druzí snad ani ne, pravděpodobně skutečně věřili ve správnost své práce a činů. Jiným pravděpodobně ani nic jiného nezbývalo. Funkcionáři vykonávající nejrůznější činnosti pro aparát se v průběhu let měnili. Také vzhled a chování funkcionářů se střídalo s historickými epochami. Ve státě nového typu se objevila také potřeba lidí nového typu, kteří dávali přednost pořádku

---

⁵⁶ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Vyd. 1. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 493

⁵⁷ Tamtéž, s. 109

před právem, hodnotami a svobodou. K rozpoznávání zůstávali drobnosti jako obyčejné náramkové hodinky - značily vysokého funkcionáře. Nikdo jiný si je dovolit nemohl...

Život na cestě a žádné vlastní bydlení. Neustálé plahočení se od města k městu a odkázanost na časté noclehy u ostatních vzbuzovala pocit vyčerpanosti. Touha po vlastním kousku bydlení se vine značnou částí vzpomínek. Nejednou pociťuje čtenář zoufalost bezvýhodných situací, kdy nebylo kde oficiálně žít. Vyhnanci zůstali často odkázáni na pomoc druhých. Jenomže celý systém bydlení v sovětském Rusku tvořil z lidí vzájemné nepřátele. Domáci a nájemník k sobě chovali nenávisť již předem. K obytným plochám se dalo přijít různými absurdními způsoby a snahy o vystrnadění domácího nebyly ničím zvláště ojedinělým. Pronajímaly se totiž byty jak soukromé, tak komunální. Ne vše v souladu se zákonem, ale co ještě zůstalo v souladu se zákonem? Někdy stačilo, aby nájemník požádal o dekret a jindy šlo o čistou konfiskaci. Spousta lidí si tak přišla na svůj kousek místa, kterého se nechtěli vzdát. Není se tedy čemu divit, že počet falešných udání se zvyšoval jako počet zemědělců v továrnách. Vždyť stačilo přece vymyslet sebemeně pravděpodobnou lež na spoluobyvatele a úřady už se o zbytek postaraly. „*Když je člověk, případ se vždy najde.*“⁵⁸

Když byl roku 1937 svržen Ježov a největší teror ustal, udávání ohledně návštěv pokračovalo. Nezabránilo to však tomu, aby se občas po nocích pořádaly schůze, debaty, koncerty u gramofonu, v rámci možností hostiny s jídlem, které kdosi donesl ze své skromné zahrady či přídělů. Udávání za vedení kontrarevolučních řečí následovala. Přesto Mandelštamová píše, že každá návštěva v jejich životě znamenala velikou událost a hosty nikdy neodmítali.

Částečně se vymanit ze sousedských obav a omezení se dalo u některých přátel, ochotných poskytovat azyl. Do začátku 20. let se na spoustě míst vyskytovali jedinci, kteří Mandelštama znali a byli ochotni sehnat mu nocleh, lístek nebo trochu peněz. Vyskytli se tak ve městech jako Rostov, Charkov nebo Kyjev. Jedni z pozdějších významných pomocníků s noclehy byli Šklovští, k nimž se Mandelštamovi často uchýlovali na více dní. Vždy se našel někdo, ke komu se dalo uchýlit byť jen na noc. Mandelštamová předpověděla, že budoucí pokolení už nepochopí, co znamenal kus obytné plochy v jejich životě, a skutečně tomu tak je.

Peníze, obživa. Nutnost vlastnoručně vydělaných peněz v oněch dobách

---

⁵⁸ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Vyd. 1. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 663

nebyla natolik silná. Nemožnost najít zaměstnání naopak ano. Povinnost práce se běžně nevyklučovala s nemožností být zaměstnán. Již v roce 1923 Mandelštama vyškrtili jako přispěvatele ze všech novin a rok poté mu byly zakázány i jeho původní verše. Zbývaly mu jen překlady. Po odsouzení do vyhnanství ve Voroněži nešlo už ani to tak jednoduše, získali práci v divadle a v místním rozhlasu. Až do přelomu let 1936/37 se s tím jakž takž užívali, než přišli o práci úplně, byl to také poslední rok ve Voroněži, kdy nevydělávali vůbec nic. Ženy trestanců nakonec práci mít mohly, nicméně v praxi nebylo z čeho vybírat. Nebyly překlady, rozhlas zrušili a „voroněžské vydechnutí“ definitivně skončilo. Nějaké peníze posílali po příbuzných spisovatelé jako Šklovskij a Višněvskij. Dohromady tyto finanční příspěvky vystačily sotva na nájem. Nabídnout pomoc nikdy neodepřeli herci, vždy se našel někdo, kdo jim dal alespoň něco málo k snědku. Živi byli z vajec, čaje, másla. Rybí konzerva pro ně byla slavnostní pochoutka. Když ve 30. letech pochopili, že se neuzívají psaním a cestu do tisku mají zavřenou, museli si zvyknout na jiný způsob existence a žít se, čím se dalo, třeba vrácením lahví. Vynalézavost, kterou živi bída, je jistě veliká.

Od OM se neustále očekávala nějaká agitace, aby se pokusil zachránit. Snaha o něco takového ho nakonec dostala až v roce 1937, kdy už bylo stejně pozdě. Zaměstnání mimo kvalifikaci nebylo ničím neobvyklým, stejně tak otázky na osoby, proč pracují právě mimo kvalifikaci například v továrnách. Ojedinelá nebyla ani žebrota. O peníze se běžně říkalo, komu se jen dalo. Ve stalinské době nešlo ani tak o půjčování, ale o nuzotu, k níž byla spousta osob odsouzena. Nuzota přesto nebyla tou nejhorší stránkou lidského žití, jak to vnímala Mandelštamová. Téma žebráctví se v knize nese až do 50. let. Neviděla v tom nic špatného ve společnosti, kde bohatství zavánělo zradou či dokonce krví.

Není tedy divu, že motiv sebevraždy a smrti je mnohdy přítomný. Přípravenost na smrt, ale současné neuznávání sebevraždy přes viditelné důvody, jež k ní mohly směřovat – izolovanost, samota, čas, opětovně autorka zmiňuje. „*Jedno období střídalo druhé a my jsme byli neustále připraveni na všechno.*“⁵⁹ Slova loučení doprovázela slova o smíření se s nejhorším, aniž by pro někoho smrt skutečně byla tím nejhorším. Stala se světlem na konci tunelu, vysvobozením, dobrým koncem strašlivé cesty, možným utěšením. Občasné propadnutí myšlenky sebevraždy se stávalo. Jako upuštění od fatálních úmyslů léta zněla Mandelštamova otázka „*Proč sis vzala do hlavy,*

---

⁵⁹ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 107

že musíš být šťastná?⁶⁰ Přes různorodou přípravu na smrt se jí lidé přesto snažili uniknout.

Mandelštamová píše, že její manžel často ve svých básních smrt zmiňuje, jen si toho málokdo všiml. Při loučení zněla slova jako: „Jsem připraven na smrt.“ Například Mandelštamův přítel Erenburg bral smrt jako ospravedlnění života, nikoliv konec a dokazoval to rovněž svými slovy: „*Jsem připraven na všechno.*“⁶¹ Mandelštam při své emocionalitě smrt bral jako součást života neustále na paměti přítomnou, psal o ní a spojoval ji i s poezií. Smrt Gumiljova uspíšila rozpad akméistického společenství. Navíc v dobách teroru lidé na smrt a sebevraždu myslí méně. Existenciální otázky ustupují smrtelné hrůze všude okolo a jinak by to ani nemohlo být, když přeživší revoluční roky pamatovali zabíjení na každém kroku. Sama Mandelštamová v letech občanské války brala smrt jako zvláštní náhodu. Na ulicích se valily proudy krve a všichni viděli mrtvé na chodnících. Nebáli se smrti, spíš mučení.

Sebevrazi stejně patřili k dezertérům. Jeden příklad sebevraždy a následné manipulace se stal v Taškentu na univerzitě, kde učila. Kolega z učitelů se oběsil, jelikož odmítl být „systematizovanou jednotkou,“ ať už to mělo znamenat cokoliv. Oficiální zpráva děkanky zněla, že se „*tahal s kdekým a byl nakažen syfilidou.*“⁶²

Jindy popisuje, že do svých dvaceti let viděla spousty mrtvol. Dokud se válely na ulici a silnicích, dalo se ještě žít. Pravá hrůza nastávala, když mrtvolky nebylo vidět. Přítomnost smrti nevnímali pouze bezprostředně na ulicích, ale táhla se s nimi i v myšlenkách.

Hladomor se nejednou v Rusku objevil. Obchody byly prázdné, na pultech ležela maximálně káva. Lístkový systém umožňoval přiděly pouze privilegovaným. Mandelštamová opakovaně ve vzpomínkách přemýšlí nad lágrem právě v této souvislosti. „*Lágrový hlad je pro dnešního člověka něco nepředstavitelného. Já vím, jaká je člověku zima, když má hlad, jenomže můj hlad není přece hlad lágrový, ale jen obyčejný svobodný, sovětský...*“⁶³ Ke všem hrůzám umírání patřila smrt hladem a nejen ve válečných letech.

Ruská města. Občanská válka z měst vytvořila divočinu, v níž číhala smrtelná nebezpečí, vášeň a touha po vraždách. Kyjev za občanské války se svým

---

⁶⁰ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 53

⁶¹ Tamtéž, s. 107

⁶² Tamtéž, s. 430

⁶³ Tamtéž, s. 445

kratičkým karnevalem, mrtvolami na selských povozech a třídenním pleněním města za řevu zešílevších lidí nebylo zdaleka to nejhorší, co kdy viděla. Poté to byly hrůzy větší. Petrohrad, Mandelštamovo rodné město, které znal a miloval, až nakonec nenáviděl. Opakuje se jako motiv v jeho prózách i básních. Petrohrad propadnul „fyzlománii“ se zabýval jen „studiem lidských duší předurčených k likvidaci.“ Vše v Petrohradu probíhalo ostřeji než v Moskvě. Katastroficky vymírající město, ztichlé a pohroužené do tmy. Po smrti Gumiljova roku 1921 se stal městem mrtvých definitivně. Mandelštamová vzpomíná, že živé oči v Petrohradu viděla až v šedesátých letech na obrovském pohřbu Anny Achmatovové a dodává, že by na takovém místě Mandelštam nepřežil až do osudného roku 1938. Moskva oproti tomu byla méně zpustošená než Petrohrad, „ponurá, špinavá, hučné a hladové město, kde lidem hrstka mouky připadala jako zázrak a kluci na ulicích prodávali kuřivo.“⁶⁴ V hladových obdobích se na ulicích objevovala tržišťátka, k prodeji z dlaní se nabízely dvě brambory, jedna mrkev, jedno vajíčko. Ačkoliv bylo jednodušší začít znovu žít v Moskvě než v Petrohradě, jenž propadl „tmě nebytí“⁶⁵, stala se nepochopitelnou. Nerostla po dnech, ale po hodinách. Do hlavního města proudily davy uprchlíků z vesnic a jiných měst za vidinou lepšího života. Voroněž, ve které strávili tři roky vyhnanství, se podle Mandelštamové stala ponurým a vyhladovělým městem.

Umění i literatura se rychle proměnily v prostředek pro službu státu. Z třídní se vyvinula lidová, což v praxi znamenalo stranická. Když ve dvacátých letech vrcholil zmatek v hlavách, byla rychlým tempem ponižovaná a likvidovaná osobnost v literatuře. Nastoupila teorie masek. Spousta rukopisů se ztratila, byly odsouzeny ke zkáze skoro stejně jako lidé, kteří byli objektem výchovy. Z novin se staly dílny na agitaci. Redaktoři, kteří zakazovali a upravovali, se vzali bůhvíodkud. Tvořili knihy podle ustálených pravidel k psaní syžetů, jazyku a stylu. Psát prózy dříve znamenalo myslet. Nyní nebyla epocha prózy, ale éra sociální objednávky s cílem upevňovat novodobé mýty. Člověk se ještě měl tak šanci uchýlit k filmu, jako to udělal Šklovskij, neotevřeně postaven mimo zákon, a radil tak marně i Mandelštamovi. Ateliéry platily za vše, od synopsí přes filmové povídky až ke scénářům. Klamavé jsou pohledy na umění a kulturu, nemají-li pohled na ideovou podstatu.

Snahy o teorii v jednotlivých oblastech byly. Šlo stále definovat poezii, ptá se

---

⁶⁴ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 646

⁶⁵ Tamtéž, s. 369

Mandelštamová? Pasternak se o nějaké úvahy o poezii snažil, ale není to jednoduchá disciplína, když kvality se časem proměňují. V Rusku bylo normální uznávat jednoho básníka a vést cosi jako „spor o básníka.“ Soupeřili mezi sebou i zastánci Pasternaka. Boj panoval také mezi Achmatovovou a Cvetajevovou. Tohle hledání jediného prvního místa se až podezřele podobalo hledání vůdce.

Víra, filosofie, duchovno, židovství. Duchovní a filosofické smýšlení určují nezanedbatelnou linii vzpomínek. Náboženské kořeny a odkazy víry pro Mandelštamovy byly určujícími. Patřili k menšinám intelektuálů, humanistů a křesťanů, kteří vraždit nechtěli. Podstata náboženství se shrnuje v morálce. Autoři polemizovali o náboženství a společnosti. Na tomto poli se střetával Henri Bergson, jenž hovořil o bezpečnosti uzavřené společnosti a Vladimir Solovjov, který vycházel z předpokladu, že dobro je člověku dáno. Pro Mandelštama mělo náboženství více filosofický než praktický charakter. Odklon od křesťanství viděl jako novodobý potrestaný hřích. Nenapsal mnoho básní o víře, nicméně ty které ano, se dotýkají židovství hluboce. Dokonce zánik Jeruzaléma pro něj představoval paralelu k zániku Petrohradu. Antisemitismus sestupuje shora a produkován zejména aparátem. Žádný člověk nemůže existovat mimo náboženské vědomí, to znamená mimo vztah k světu a kultura národa z toho vědomí vyrůstá. Náboženství lidi sjednocuje a tím vzniká kultura. (Evropský svět vybudoval svou kulturu na symbolu kříže s jedním ukřižovaným. Základní vztah k jedinci jako nejvyšší hodnotě. Znovu se učit, že každý jednotlivý osud je symbolem historického dne – a není už pozdě?)

Předmětem několika stran se stala polemika o humanismu, jehož myšlenky uznávají hodnotu člověka jako nejvyšší. Lidskost a solidarita typická pro humanismus 19. století později už vůbec neexistoval. Zbytky „velkého humanismu“ (protože někteří věřili, že lidé humanistické myšlenky vstřebají) let dvacátých se brzy ztratily v nedohlednu. Evropské křesťanské hodnoty byly zpochybňovány v průběhu staletí, ale takové zlehčování jako ve stalinském Rusku nemělo obdoby, jelikož někteří lidé znesvěcování hodnot vítali téměř, poněvadž to jim bylo vtoukáno do hlavy.

Paměť a vědomí. Mlčení a nestoudné opěvování? Paměť je pro Mandelštamovou jednou z nejdůležitějších záhad, považuje ji za zázrak. Velice klade důraz na nevyhnutelnost času a na lidské vědomí. Spatřuje štěstí v tom, že paměť nevrací minulost k předělávání, ale k pochopení, oplakání a dávání smyslu. Nevzpomínat je podle ní jedna z možností, jak se vyhnout zodpovědnosti. Hlas paměti lze umlčet pouze jejím zkrášlováním, ale ne skutečností. Poukazuje na lži v pamětech -

historii lze falšovat, staří mohou balamutit mladší. Míru falsifikace ovlivňuje záměr. V potaz je nutné přistupovat k lidem jako k produktu doby, hlavní ideje zkreslovaly hodnocení událostí. Nešlo důvěřovat pocitu vlastní pravdy, jelikož paměti jsou vlastní vady jako sebeospravedlňování, příkrášlení a zapomínání. Paměť sice zkresluje, ale rovněž dělá člověka člověkem a ztratit ji, znamená ztratit realitu. Také ti, kdo z budoucnosti sledují minulé události, nemusí pochopit jejich smysl. Historik má tu moc si smysl upravit. Vždyť i dokumenty se schválně tvořily, aby klady převážily nad zápory. „Když vybledne krev a z dálky působí vše jinak.“ Autorka se vrací k Petru I., jenž ničil lidi, stejně se stal Velikým. Byli snad lidé skutečně zbaveni paměti? Přesto cítí Mandelštamová nutnost, aby se dozvěděli, co se stalo starším generacím, aby neopakovali chyby. Léta 20. sice přinesla takové „dědictví,“ že je těžké se s ním vypořádat, ale zapomnění je třeba překonat, už jen právě kvůli zamezení opakovatelnosti chyb. Omlouvali sami sebe, dělali, co museli, ale proč se musí tolik ospravedlňovat? Přítomnost možná přestává mít význam, jestliže se dají fakta přepracovávat, přesto lze pohlížet na paměť Mandelštamové s vděčností, bez ní bychom jistě ztratili kus reality.

Mandelštam se neustále vracel k problému historického vidění, k otázce důležité pro jejich současnost s pokřiveným nahlížením na minulost a mylným pohledem na budoucnost. Proto odmítal být něčím současníkem, že lidé „sousedící s nimi v čase ztratili pohled na minulost a spekulovali o budoucnosti.“ Proč svědci tolik mlčeli? Báli se, aby jim neuschl jazyk? Mluvit bylo nejen nebezpečné, ale i zbytečné.

Navzdory tomu strach nejen že se nestal hlavním sdělením, pravděpodobně nebyl ani hlavní emocí. Pro člověka, který čte paměti se zatajeným dechem je to téměř nepochopitelné. Nepředpokládejme však, že žádný strach neměla. Kromě slov tísní přímo věnovaných se bázeň nese neustále v pozadí. Mandelštamová apelovala na lidi, aby se jim vrátila paměť společně se strachem. Je nutné se ptát, jak lidé mohou ustát v nelidských podmínkách. Strach je mobilizující princip a značí smysl pro realitu, píše autorka. Snad by se dalo konstatovat, že všecko zlé je pro něco dobré, jako každá snaha o zachování si zdravého rozumu.

Nestalo se vše najednou. Období odpočinku a relativní idylly střídala období naprostého teroru. Jednotlivá desetiletí přicházela s novými nápady a uplatňovala jiné postupy. Lidé, kteří přežívali, měli možnost se s postupem let vycvičit v rozpoznávání nebezpečí v zemi, kde bylo vše možné. Nejvíce se ve vzpomínkách Mandelštamová vrací k letům dvacátým a jejím lidem, kteří zničili staré hodnoty a vymysleli nové.

Dvacátá léta zlikvidovala společenské vztahy a veškeré věci byly najednou dovoleny. Heslu „Budujeme svět“ se podřizovalo vše, mělo přestat veškeré násilí a bezpráví. Elita využila prostého lidu k vítězství a pak ho přiměla k poslušnosti, jen co se dostala k moci. „*Lid byl jen zbraní jako vždy a všude a vyšel naprázdno. Davy nejdříve následovaly vůdce, jež nařizovali a následně zakazovali.*“⁶⁶ Cíl postupně zmizel, když se snažil ospravedlňovat prostředky. Přitom 20. léta se brala jako symbol všeobecného rozkvětu. Kvetlo divadlo, natáčely se filmy, četl se Majakovskij... Snaha o odpor se stala něčím zaostalým, předurčený byl historický proces stejně jako stav společnosti a vznikalo kolektivní vědomí neschopné rozlišovat dobro a zlo. „*Pak lidé zaslepení dostali, čemu pomáhali.*“⁶⁷ Ti, kteří se bouřili, byli označeni za anarchisty, politováníhodné individualisty nebo nevzdělance. Mandelštamová tou dobou přijímala každého. Nevyznala se podle svých slov ještě v lidech ani v době. V poznávání skutečnosti se zdokonalili už v první polovině let třicátých, když docházelo k masovým akcím jako rozkulačování a kolektivizace v době, kdy literatura sloužila již plně službám státu. Očekávalo se lepší žití, všude se nesla nevyřešená otázka, za co se vlastně bojovalo. Postupně nové pořádky měnily staré a společnost se měla stát třídní. V důsledku rozkulačování a kolektivizace propukal hlad a lidé utíkali z domovů. Obecně se myslelo, že do nástupu Ježova, jenž vedl polici a byl v čele celého období zvaného „ježovština“ koncem třicátých let, se poměry v zemi daly snést. Mandelštamová komentuje: „...*ale snad ani Ježov nebyl nejhorší, prostě už byl starý a dementní, a proto způsobil tolik neštěstí.*“⁶⁸ Je vůbec možný shovívavý pohled na muže zodpovědného za Velký teror, kterému v době smrti nebylo ani padesát let?

Tyto historické etapy, v nichž se měnily společenské vrstvy, zejména ta horní, stejně jako vzhled funkcionářů, spojovala idea formující vědomí i události. Způsobila půl století mlčení a opěvování formy státu a společnosti. Nová idea se netýkala jen ekonomických základů, slibovala lidem něco víc ve všech oblastech. Jak bylo možné vůbec všechny etapy zvládnout, když Mandelštamová píše o své „předtuše konce“ již v 10. letech, v době tzv. „stříbrného věku“, jenž se jí příliš dobrý nezdál? Zrození ideologie jako takové zařazuje do roku 1923, kdy režim plně zvítězil (selská povstání však ještě úplně neporažena, například ve vlacích, píše Mandelštamová, stále jezdili kulometníci) a pustil se do mírového jednání, ovšem doprovázeného vyhlazováním.

---

⁶⁶ MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0., s. 497

⁶⁷ Tamtéž, s. 407

⁶⁸ Tamtéž, s. 146

Naznačování změn v podobě redakční debaty o vydání celého díla doposud zakázaného Dostojevského se nakonec Mandelštamová dočkala a s těmito maličkostmi i příchodu nové doby.

5. 3. Srovnání dvou knih

První kniha vzpomínek začíná v jediném bytě, který kdy vlastnili. Nejdříve se dozvídáme o Mandelštamově zatčení a celá kniha se následně věnuje vyhnanství, životu v bytech ve městě, popisu úkonů a cestování. V první knize mluví autorka více o konkrétních lidech, o všech křivdách a o způsobu existence. V kapitolách věnovaných recitaci osudové básně o Stalinovi a následnému zatčení Mandelštamová přímo říká, že nechce povědět, kdo všechno mohl být osudovým udavačem. Nikdy neuvedla jméno někoho, koho by mohla poškodit nebo přispět k jeho zatčení. Neuvedla třeba ani žádnou repliku mezi Pasternakem a Stalinem, která by mohla vypovědět proti němu, když ho člověk neznal. V první části, která je obsahově menší (308 stran), čtenář nejvíce zjišťuje obecné pravdy vztahující se k situaci v zemi a nechává si nastínit základní vztahy, aniž by mu bylo umožněno do nich hlouběji nahlédnout. Začíná s popisem biografie, který následně doplňuje a rozšiřuje. Psaní těchto vzpomínek se věnovala již od poválečných let a další kniha na ně přímo navazuje převážně vznikem v letech 50.

Celá druhá, a co se stran týká rozsáhlejší, kniha se nese v jiném duchu než první, najednou se zdá mnohem více osobní, zatímco kniha první působí spíše náhodným výběrem událostí. Vkrádají se do ní úvahy, otázky o podstatě, popis doby před životem s OM a hlavně po jeho smrti. Také vlastnímu životopisu jakoby se Naděžda Mandelštamová věnovala pořádně až v pozdější druhé části vzpomínek. Ta začíná dokonce kapitolou pojmenovanou „Já“ a počíná tak pozdější své vzpomínky úvahou nad vlastním já, a zda je vůbec potřeba něčeho takového. Nejde hlouběji jen u sebe, ale u každého, o kom se zmiňovala dříve. Vzájemné přátelské i jiné vztahy, různě podstatné, popisuje v závažnější šíři a podává o nich více informací. Poukazuje také na další mikropříběhy, přidává na úvahách a osobních hodnoceních. Chronologického uspořádání se nedočkáme v žádné části, ale lze si na způsob nahodilého kladení textu zvyknout. Opakují-li se drobné informace, většinou v dalších souvislostech a vždy jinými slovy. Oproti první knize se tu nacházejí ve větší míře části věnované výkladům – například symbolismu, poezie, náboženství, filosofického nazírání konkrétních myslitelů apod.

5. 4. Hodnocení

Četba těchto vzpomínek pro mě byla veliká výzva, jelikož jsem se k nim dostala až s myšlenkou, že o nich napíšu práci. Leželo přede mnou přibližně sedm set stran pro mě něčeho poměrně nového. Ruská poezie 20. století se mě dotkla díky největším spisovatelům a poté víceméně už jen při školní výuce. S pamětmi jsem měla zkušenosti z mnohem dřívějších dob. Začetla jsem se s očekáváním, avšak začetla jsem se téměř okamžitě. Líbilo se mi popisné vykreslování událostí, pro mě natolik nepředstavitelných. Zpočátku mi trvalo zvyknout si na střídavou kompozici knihy, jelikož o chronologii zde nemůže být řeč. Chvillemi mě až mrazilo v zádech, s jak neuvěřitelným klidem dokázala Naděžda Mandelštamová psát o všech těch hrůzách. Naštěstí jsem se téměř vždy dozvěděla i nějaké jejich pocity, otevřeně mluvila o strachu, nemohoucnosti, lhostejnosti, beznaději nebo naopak naději a očekávání.

6. Čtenářské ohlasy

Dvě knihy vzpomínek vydané u nás v roce 1996 nezůstaly nepovšimnuty. O čtenářských ohlasech informují četné zmínky o díle v dobovém tisku. Projdeme-li archiv novin a časopisů z (nejen) devadesátých let, objevíme zajímavé články, komentáře a kritiky věnující se Mandelštamovu dílu.

Kniha je zmiňována hned po svém vydání ve značném množství periodik, např. v „Literárních střípcích“ Telegrafu, v „Knižní nabídce“ Práva, informuje o ni večerník Praha ve svých „Knihách na pultech“ a několikrát se dostane na přední příčky nejprodávanějších knih MF dnes, kde se dokonce v souvislosti s vydáním Mandelštamové hovoří o edičním dluhu, jenž byl konečně splacen. Recenzím se věnovaly velice různorodé tiskoviny - Literární noviny, Lidové noviny, Tvar, Právo, časopisy jako Respekt a Reflex. O úspěchu mezi čtenáři svědčí též vítězství knihy v anketě Lidových novin o nejlepší knihu roku 1996. Jednalo se o šestý ročník soutěže a vůbec poprvé získala prvenství žena a ještě k tomu zahraniční autorka. Obecná rétorika o Mandelštamových pamětech se nese na vlně pojmů jako: „*skvěle napsané i přeložené memoáry[...]závažný dokument k dějinám Ruska [...]otřesné, ale poutavé,*“ s nimiž nelze více než souhlasit. Pro Lidové noviny píše Josef Mlejnek zajímavou recenzi, ve které staví dílo Mandelštamové vedle Solženicynova *Souostroví Gulag*, snad jako jeho doplněk, navíc dodává, že: „...*je mnohdy klíčem i k porozumění současným událostem v Rusku.*“⁶⁹ Mlejnek není zdaleka jediný kritik stavící vedle sebe *Souostroví Gulag* se *Dvěma knihami vzpomínek*. Spojení těchto dvou obžalob sovětské epochy se v tisku z let 1996 a 1997 nachází spousta. Recenzenti hovoří o různých způsobech čtení. Někdo poukazuje na čtení citem, někdo přečetl všech sedm set stran za jedinou noc, někdo se k textu vracel v průběhu let. Věřím, že stravitelnost přečtených výpovědí se nemusí dostavit ihned.

Nelze se příliš divit vlně oblíbenosti, vydání přišlo ještě v časech, kdy literatura a lidé toužili po obrazech minulé epochy a po svědectví. Poptávku mohlo ukojit poskytnutí „*dokonalé informaci o tom, proč musela sovětská dvacátá a třicátá léta krutě dolehnout zvláště na humanistu tak prostého a rozjasněného typu, jakým byl Mandelštam. Fascinující je její líčení nástupu přísné, nežertující, neomylné, a proto i nelidské éry.*“⁷⁰ jak píše v recenzi pro Časopis Respekt Jiří Kovtun.

⁶⁹ MLEJNEK, Josef. O vražedné polnici tyрана. *Národní*, Č. 45 s. III. *Lidové noviny*, 1996, 9(263). ISSN 0862-5921., s. 3

⁷⁰ KOVTUN, Jiří. Jaké by to bylo jít s duchem času. *Respekt*, 1996, 7(49), s. 18. ISSN 0862-6545., s. 18

Pro Právo napsaly některé známé osobnosti názor na knihu Mandelštamové v rubrice pojmenované „co čte...“, mezi nimi Helena Třeštíková, filmová režisérka; Zdeněk Rotrekl, básník a publicista, nebo Pavel Brycz, textař a spisovatel.

Příhodné jsou už jen některé v tiskovinách použité titulky jako: „Naděje vzpomínání Naděždy Mandelštamové,“ „Žena za prahem nebytí,“ nebo „Mandelštamová zůstala věrná svému odkazu.“ Každého recenzenta upoutala jiná část knihy, ale žádný neměl důvod psát kritiku negativní. *Dvě knihy vzpomínek* vyznívají z českých ohlasů více než poutavě navzdory trýznivému tématu. Působí především jako dokument nejen „závažný,“ ale nabízející skvělý čtenářský zážitek.

Ohlasy v devadesátých letech nebyly poslední. V roce 2002 přišlo brněnské Divadlo v 7 a půl s inscenací zasvěcenou manželům Mandelštamovým. Jednalo se o koláž, scénické čtení textů Mandelštama i jeho ženy s názvem ...*Osip...* uváděné v divadle na Skleněné louce v Brně. V roce 2013 vychází na zpravodajském serveru iDnes.cz zpověď Julije Tymošenkové, bývalé ministerské předsedkyně Ukrajiny a politické vězenkyně, ve které sice hovoří o nesouvisejících tématech, ale zmiňuje okrajově Mandelštamovou a její „doufání všemu navzdory“ v době, kdy ani Gorbačov ve svobodu nedoufal a označuje ji za velikou disidentku⁷¹. Postřeh ještě z jiného soudku přináší Ondřej Vaculík pro Deník Referendum v článku věnovaném symbolům statečnosti a špatných poměrů (mluví o Husovi a jeho statečnosti, o komunistech a jejich poměrech). Cituje Mandelštamovou v souvislosti s mocichtivostí církve a proudům navracejícím ji ke své podstatě: „*O. M. se trochu bál starozákonního Boha a jeho strašlivé totalitní moci. Říkal, že učením o Svaté Trojici odrovnalo křesťanství Mojžíšovu samovládu. Přirozeně, že jsme měli ze samovlády strach.*“⁷² Zmíněné případy ilustrují, jak silně dílo Mandelštamové rezonovalo a mohlo by dále rezonovat ve společnosti. Různí lidé v různých souvislostech dokáží vyslyšet hlas vzpomínek a vycházet z nich, používat je jako příklad, paralelu, nebo dokonce se s nimi ztotožnit. To je síla odkazu, o které se Naděždě Mandelštamové ani v nejmenším nesnilo.

---

⁷¹ http://zpravy.idnes.cz/proc-mi-byla-vzorem-vysvetluje-o-thatcherove-julija-tymosenkova-py3-/kavarna.aspx?c=A130417_083431_kavarna_chu_vyhledano_26.5.2016

⁷² VACULÍK, Ondřej: Tento stav si sami žádáme. Deník Referendum, <http://denikreferendum.cz/clanek/15634-tento-stav-si-sami-zadame>, vyhledáno 26.5.2016

Závěr

Za cíl jsem si stanovila interpretaci vzpomínkového díla, která se zdála těžší, ale ne nemožná. *Dvě knihy vzpomínek* jsou psané uměleckým způsobem, který umožnil téměř stejný přístup k analýze jako u krásné prózy. Věnovala jsem se tedy kromě způsobu vyprávění také námětům, kapitolám, autorskému pohledu i postavám. Nejvíce jsem se snažila postihnout způsob, kterým autorka ztvárnila podobu důležité části ruských dějin. Časová nepravidelnost v řazení kapitol se mi při prvním čtení nezamlouvala. Mátly mě návaznosti a souvislosti se vytrácely. K lepší orientaci v textu pomohlo studium odborné literatury týkající se dějin a kultury Ruska ve 20. století. Kapitoly se tím sice chronologicky neposkládaly, ale časové a tematické skoky mi již nevadily, dokázala jsem se v nich orientovat. Pomocí odborné literatury jsem také dokázala vyzdvihnout čistě historické a politické pozadí, což bylo pro tuto práci stěžejní.

Pro umístění paměti bylo třeba také zpracovat informace o memoárové literatuře jako takové, jelikož jsou jí vlastní specifické znaky, které nelze opomíjet při práci s díly pamětníků.

Dvě knihy vzpomínek jsou přehlídkou více i méně známých lidí a není možné se věnovat všem; pokusila jsem se vybrat několik hlavních a určujících osobností, které jsem napříč knihou sledovala a zaznamenala do jedné z kapitol. Spatřuji paměti Naděždy Mandelštamové jako studnici pro studium charakterů spousty osob, které třeba i notoricky známe, nikoliv však z pohledu současnice, jež si nemusela pro své psaní nic přikrašlovat a poskytla tak pohledy na věci doposud zcela skryté. Přístupovat však k těmto memoárům pouze jako k dokumentu nebo svědectví epochy by byla chyba. S přehledem by se mohla kniha stát doporučenou (proč ne rovnou povinnou?) četbou pro každého. Nejen kvůli obdivuhodné dojemnosti a pravidelné dávce slz, jež ve mně vzbuzovala, ale také kvůli vší absurdnosti a rezignaci humanismu, které jsou podávány s malou dávkou sentimentu, ale zcela oprostěny od patosu, ublíženosti nebo nedůvěryhodnosti.

Čtenáři ani kritici knihu Naděždy Mandelštamové po vydání rozhodně nepřehlíželi. Jedna z kapitol mé práce se věnuje i jejich ohlasům především z důvodu poměrné četnosti recenzí v tisku a vítězství v anketě o nejlepší knihu roku.

Pokusila jsem se zde vystihnout přínos, který spatřuji (a zajisté nejen já) v doplnění cizího díla, biografickém, kulturním, politickém a historickém dokumentu.

Rozšiřování této práce by bylo více než možné. Šlo by zaměřit se na jednu z výše jmenovaných složek a věnovat se pouze té se spojením odborné i jiné literatury k tématu napsané. Šlo by například porovnávat díla pamětníků určitého období s ohledem, co Mandelštamová píše o paměti, případně doplňovat biografie osob, o kterých již napsané byly, ale neúplné, anebo by bylo možné vytáhnout autorské či zmiňované úvahy a rozebrat je ve filosofickém kontextu.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá zejména rozbořem *Dvou knih vzpomínek*, memoárového díla a svědectví Naděždy Mandelštamové, manželky ruského básníka, reprezentanta akméismu, Osipa Mandelštama.

Hlavním předmětem práce je vystihnout způsobu, jakým se autorka dotýká problematiky, o níž píše. Vzhledem k tomu, že se jedná o problematiku více než závažnou a především široce pojatou, je třeba uvést ji do patřičných kontextů – jak dějinných a politických, tak biografických.

Dalším účelem práce bylo zasadit vzpomínkové dílo na pole memoárové literatury a pomocí odborné literatury vystihnou specifika paměti.

Sama autorka považovala sepsání vzpomínek za součást svého životního poslání a tak je k nim třeba přistupovat. Sledovat jednotlivé linie, kterým se v knize věnovala, bylo velice zajímavé. Umožnilo to zaměřit se na konkrétní témata, ke kterým se vrací a dají se považovat za stěžejní. Jsou to kromě životních popisů a mikropříběhů také úvahy nad smyslem historické paměti, umění, nebo náboženství. Naděžda Mandelštamová svým dílem umožňuje nahlédnout nejednou do soukromí známých osobností, ať umělců či politiků, a mým cílem bylo tento náhled uchopit jako celek a přiblížit jej na příkladech. Závažnost tohoto dokumentu v neposlední řadě dokládají také čtenářské ohlasy, nejvíce (ale nejen!) z druhé poloviny 90. let, k nimž jsem se dostala také pro potřeby této práce kvůli demonstraci oblíbenosti a čtivosti paměti Naděždy Mandelštamové.

Závěrem jsem se zamyslela nad možným dalším zpracováním *Dvou knih vzpomínek* a případným rozšířením mé vlastní práce.

Abstract

Aim of this thesis is above all an analysis of „Dvě knihy vzpomínek“, a memoir work and a testimony of Nadezdha Mandelstam, a wife of Osip Mandelstam, who was a Russian poet and one of main figures of Acmeist poetry.

Main subject of my work is to do justice to a manner in which the author describes the matter of the book. Regarding the fact that the matter is more than serious and widely embraced – it is our duty to put it into certain contexts – of history, politics and also of her life.

Another intention of my thesis is to put her work on the field of memoir literature and by means of treatise to describe the specifics of reminiscences in general.

The author herself deemed the writing of her memoirs as a part of her mission in life. And that is also how to approach the text as a whole. Focusing on particular lines about which she wrote was very interesting. It also enabled us to concentrate on concrete topics, to which she constantly returns, and so to consider them fundamental for the book. These are not only „microstories“ and descriptions of her life, but also thoughts on the sense of collective memory, art or religion. Nadezdha Mandelstam has allowed us through her work to look into privacy of some of the most famous personalities – artist, politicians – and my aim was to embrace this allowance as a whole and to introduce it on examples. The importance of this document is also declared by the public response especially in the second half (but not only) of the nineties, via which I wanted to demonstrate the popularity of the memoirs.

As an outcome I contemplated the possibilities of a different approach to the memoirs "Dvě knihy vzpomínek" and also eventuell enhancement of my work.

Seznam literatury

Pramen

MANDEL'ŠTAM, Nadežda Jakovlevna. *Dvě knihy vzpomínek*. Překlad Ludmila Dušková, Václav Daněk. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-128-0.

Literatura k literární části

ECO, Umberto, COLLINI, Stefan (ed.). *Interpretácia a nadinterpretácia*. Překlad Zdeňka Kalnická. Bratislava: Archa, 1995. Filozofia do vrecka. ISBN 80-7115-080-0.

ÈRENBURG, Il'ja Grigor'jevič. *Lidé, roky, život*. Praha: Československý spisovatel, 1962.

HAVRÁNKOVÁ, Z., Memoárový žánr a jeho místo v literární teorii, Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury XI., 1967

HONZÍK, Jiří. *Dvě století ruské literatury*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2000, 425 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-104-5.

HRALA, Milan. *Ruská moderní literatura 1890-2000*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007, 767 s. ISBN 978-80-246-1201-0.

MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-x.

NEWTON, K. *Jak interpretovat text: kritický úvod do teorie a praxe literární interpretace*. V Olomouci: Periplum, 2008. ISBN 978-80-86624-47-1.

PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1.

PUTNA, Martin C. *Rusko mimo Rusko: dějiny a kultura ruské emigrace 1917-1991*. Brno: Petrov, 1994. ISBN 80-85247-53-4.

RAZUMOVSKY, Maria a Jana ŠTROBLOVÁ. *Marina Cvetajevová: mýtus a skutečnost*. Praha: Garamond, 2009. ISBN 978-80-7407-047-1.

VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně v Brně, 1984, 160 p. Spisy Univerzity J.E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta, č. 254.

Literatura k historické části

CONQUEST, Robert. *Velký teror: nové zhodnocení*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 811 s. ISBN 978-80-200-2078-9.

FIGES, Orlando. *Natašin tanec: kulturní dějiny Ruska*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2004, 571 s., [16] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7306-162-7.

FIGES, Orlando. *Šeptem: soukromý život ve Stalinově Rusku*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2009. ISBN 978-80-7306-406-8.

GOLDMAN, Wendy Z. *Vytváření nepřítelů: udávání a zastrašování ve stalinském Rusku*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2014, 293 s. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-2630-7.

LITERA, Bohuslav. *Druhá revoluce! stalinská transformace Sovětského svazu 1928-1934*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2013. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-567-1.

MCCAULEY, Martin. *Stalin a období stalinismu: [historie, fakta, dokumenty]*. 1. vyd. Brno: CPress, 2012. ISBN 978-80-264-0106-3.

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakl. Lidové Noviny, 1995, 473 p. ISBN 807106128x.

ZUBOV, Andrej Borisovič (ed.). *Dějiny Ruska 20. století*. Vydání první. Praha: Argo, 2015, 2 svazky. ISBN 978-80-257-0921-4.

Další zdroje

KOVTUN, Jiří. Jaké by to bylo jít s duchem času. *Respekt*, 1996, 7(49), s. 18. ISSN 0862-6545.

MLEJNEK, Josef. O vražedné polnici tyrana. *Národní, Č.* 45 s. III. *Lidové noviny*, 1996, 9(263). ISSN 0862-5921.

VACULÍK, Ondřej: Tento stav si sami žádáme. *Deník Referendum*, <http://denikreferendum.cz/clanek/15634-tento-stav-si-sami-zadame>, vyhledáno 26.5.2016

gulag.cz. Historie gulagu. <http://www.gulag.online/articles/historie-gulagu?locale=cs>, vyhledáno 12. 6. 2016

iDnes.cz: http://zpravy.idnes.cz/proc-mi-byla-vzorem-vysvetluje-o-thatcherove-julija-tymosenkova-py3-/kavarna.aspx?c=A130417_083431_kavarna_chu, vyhledáno 26.5.2016